МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: **ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТИПІВ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ З ОСОБЛИВОСТЯМИ КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ ДОШКІЛЬНИКІВ**

Виконала: студентка ІІ курсу,
групи 7.С4.25-З-з
спеціальності: С4-Психологія
освітньо-професійної програми: Психологія
Кочеткова Ксенія Геннадіївна
Керівник: канд. психол. наук, доцент
кафедри психології Гредінарова О.М.
Рецензент: канд. псих. наук, доцент
кафедри психології Мосол Н.О.

Запоріжжя – 2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти другий (магістерський)
Спеціальність С4 Психологія
Освітньо-професійна програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ
в.о. завідувача кафедри психології
канд. психол. наук, доцент Н.О. Губа
_____
«____»_____2026 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Кочетковій Ксенії Геннадіївні

1. Тема роботи: Взаємозв'язок типів сімейних стосунків з особливостями копінг-стратегій дошкільників

керівник роботи Гредінарова О.М., канд. психол. наук, доцент кафедри психології

затверджена наказом ЗНУ від «25» 09 2026 року № 1323-с.

2. Строк подання студентом роботи ___21.10.2026_____

3. Вихідні дані до роботи: аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: здійснити теоретичний аналіз психологічних підходів до вивчення сімейних стосунків та їхнього значення для розвитку особистості дитини дошкільного віку; проаналізувати сутність, види та особливості копінг-стратегій дітей дошкільного віку; емпірично дослідити типи сімейних стосунків у сім'ях з дітьми дошкільного віку; визначити особливості копінг-стратегій дітей дошкільного віку; виявити характер взаємозв'язку між типами сімейних стосунків та особливостями копінг-стратегій дошкільників.

5. Перелік графічного матеріалу: 2 рисунка, 23 таблиці.

6. Консультанти розділів роботи (проєкту):

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Гредінарова О.М., доцент		
Розділ 1	Гредінарова О.М., доцент		
Розділ 2	Гредінарова О.М., доцент		
Висновки	Гредінарова О.М., доцент		

7. Дата видачі завдання _____2026 рік_____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень –лютий 2026 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2026 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2026 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень 2026 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	червень -серпень 2026 р.	Виконано
6	Написання висновків	вересень 2026 р.	Виконано
7	Передзахист	жовтень 2026 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	листопад 2026 р.	Виконано

Студент _____ К. Г. Кочеткова

Керівник роботи _____ О. М. Гредінарова

Нормоконтроль пройдено
Нормоконтролер _____ А. О. Неманежина

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 93 сторінки, 23 таблиці, 2 рисунки, 60 джерел, 3 додатка.

Об’єкт дослідження – особливості сімейних стосунків у сім’ях з дітьми дошкільного віку.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити взаємозв’язок типів сімейних стосунків та особливостей копінг-стратегій дітей дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження: існує статистично значущий взаємозв’язок між типами сімейних стосунків та особливостями копінг-стратегій дітей дошкільного віку.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, систематизація, узагальнення наукових джерел із проблеми дослідження; емпіричні – психодіагностичне вимірювання, спостереження, бесіда, експертне оцінювання вихователів; методи обробки даних – кількісний та якісний аналіз, порівняння, узагальнення результатів.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному вивченні взаємозв’язку типів сімейних стосунків і копінг-стратегій дітей дошкільного віку. У роботі уточнено зміст понять «сімейні стосунки» та «копінг-стратегії дошкільників». Набули подальшого розвитку уявлення про роль сімейного середовища як провідного чинника формування копінг-поведінки у дошкільному віці.

Галузь використання: психологія розвитку, практична психологія, педагогічна психологія, діяльність психологів закладів освіти.

СІМЕЙНІ СТОСУНКИ, ДОШКІЛЬНИК, КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ СІМ'Ї, ЕМОЦІЙНА РЕГУЛЯЦІЯ, СОЦІАЛІЗАЦІЯ, АДАПТАЦІЯ

SUMMARY

Kochetkova K. H. The relationship between types of family relationships and coping strategies of preschool children

The qualifying work consists of Introduction, 2 Chapters, Conclusion, References (60 items, 0 of foreign origin), 3 appendix on 5 pages. The qualifying work volume is 104 pages long, 93 of them – main text. There are 23 tables and 2 illustrations.

One of the key factors influencing the psychological development of a child is the family environment, which determines the formation of emotional stability, behavioral patterns, and ways of responding to stressful situations. In modern psychological research, particular attention is paid to coping strategies as mechanisms for overcoming difficulties and adapting to life challenges. The relevance of the study is обусловлена the growing number of stress factors affecting children and the need to understand how family relationships influence the development of adaptive coping behavior in preschool age.

The object of the research is coping strategies of preschool children. The subject of the research is the relationship between types of family relationships and coping strategies of preschool children.

The purpose of the research is to theoretically substantiate and empirically investigate the relationship between types of family relationships and coping strategies of preschool children, as well as to identify psychological factors influencing the development of adaptive coping behavior.

The research tasks are:

- to analyze theoretical approaches to the study of family relationships and coping behavior;
- to characterize types of family relationships and their psychological features;

- to determine the peculiarities of coping strategies formation in preschool children;
- to conduct an empirical study of the relationship between family relationships and coping strategies;
- to analyze and interpret the obtained results.

Chapter 1 “Theoretical Foundations of the Study of Family Relationships and Coping Strategies in Preschool Children” provides a theoretical analysis of family relationships, coping strategies, the psychological characteristics of preschool children, and the role of the family environment in the development of coping behavior.

Chapter 2 “Empirical Study of the Relationship Between Family Relationship Types and Coping Strategies in Preschool Children” presents the research design and methods, analyzes the results of the empirical study of family relationship types and coping strategies in preschool children, and identifies statistically significant relationships between the studied variables.

Key words: family relationships, preschool children, coping strategies, emotional regulation, adaptation, psychological climate, socialization.

ЗМІСТ

ВСТУП 8

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗВ'ЯЗКУ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ ТА КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ 13

1.1. Сімейні стосунки як психологічний чинник розвитку дитини 13

1.2. Типи сімейних стосунків та їх психологічна характеристика 41

1.3. Особливості формування копінг-стратегій у дітей дошкільного віку 60

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМОЗВ’ЯЗКУ ТИПІВ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ З ОСОБЛИВОСТЯМИ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ ДОШКІЛЬНИКІВ 72

2.1. Аналіз методик дослідження типів сімейнихстосунків та копінг-стратегій дошкільників 72

2.2. Результати емпіричного дослідження та аналіз взаємозв’язку типів сімейних стосунків з копінг-стратегіями дошкільників 77

2.3. Аналіз взаємозв’язку типів сімейних стосунків і копінг-стратегій дошкільників 87

ВИСНОВКИ 91

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 94

ДОДАТКИ 100

ВСТУП

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується значними соціальними, економічними та психологічними змінами, які безпосередньо впливають на психоемоційний стан дітей. Зростання інформаційного навантаження, нестабільність соціального середовища, зміни у системі міжособистісних взаємин, підвищення рівня психоемоційного напруження у суспільстві створюють нові умови розвитку дитини та висувають підвищені вимоги до її адаптаційних можливостей. У таких умовах особливого значення набуває проблема формування у дітей ефективних способів подолання труднощів, емоційної саморегуляції та психологічної адаптації до різних життєвих ситуацій.

Дошкільний вік є важливим етапом психічного розвитку особистості, оскільки саме в цей період закладаються основи емоційної сфери, формуються первинні моделі поведінки, розвиваються навички соціальної взаємодії та способи реагування на труднощі. Дитина дошкільного віку вже стикається з різноманітними ситуаціями фрустрації, конфлікту, невдачі, емоційного напруження, однак її внутрішні механізми саморегуляції ще недостатньо сформовані. Саме тому особливого значення набуває проблема копінг-поведінки як системи способів подолання складних життєвих ситуацій.

У сучасній психології копінг-стратегії розглядаються як сукупність поведінкових, емоційних та когнітивних способів реагування людини на стресові ситуації, труднощі та психоемоційне напруження. Копінг-поведінка забезпечує адаптацію особистості до умов середовища, сприяє зниженню емоційного дискомфорту та допомагає людині зберігати психологічну рівновагу. Особливість копінг-стратегій у дошкільному віці полягає в тому, що вони ще не мають достатньо усвідомленого й стійкого характеру та значною мірою залежать від соціального середовища розвитку дитини.

Провідну роль у формуванні особистості дошкільника відіграє сім'я, оскільки саме вона є першим і найближчим соціальним середовищем дитини. У межах сімейної взаємодії дитина отримує первинний досвід спілкування, засвоює соціальні норми, моделі поведінки та способи реагування на життєві труднощі. Через взаємодію з батьками формуються базові уявлення дитини про себе, інших людей та навколишній світ. Саме тому характер сімейних стосунків значною мірою визначає особливості психічного розвитку дошкільника, рівень його емоційної стабільності, самооцінки, соціальної адаптації та поведінкових реакцій.

У психологічній літературі сімейні стосунки розглядаються як складна система емоційної, поведінкової та комунікативної взаємодії між членами родини. Тип сімейних взаємин визначається особливостями психологічного клімату сім'ї, стилем батьківського виховання, рівнем емоційної підтримки, ступенем контролю за поведінкою дитини та характером міжособистісної взаємодії. Саме тип сімейних стосунків створює певні умови для формування поведінкових стратегій дитини, у тому числі й способів подолання труднощів.

Гармонійні та підтримувальні сімейні взаємини сприяють розвитку у дитини впевненості у власних силах, позитивної самооцінки, здатності звертатися по допомогу, конструктивно реагувати на труднощі та регулювати власні емоції. Натомість конфліктні, авторитарні, емоційно дистанційовані або нестабільні сімейні стосунки можуть негативно впливати на емоційний стан дошкільника та сприяти формуванню неадаптивних копінг-стратегій, зокрема уникнення труднощів, агресивних реакцій, емоційної дезорганізації або підвищеної тривожності.

Проблема впливу сімейного середовища на розвиток дитини є однією з провідних у сучасній психології розвитку, віковій та сімейній психології. Значний внесок у дослідження особливостей психічного розвитку особистості зробили українські науковці С. Максименко, І. Бех, В. Москаленко, Н. Чепелєва,

О. Савчин, Т. Яценко та інші дослідники. Питання сімейного виховання, психологічного клімату сім'ї та батьківсько-дитячих взаємин розглядали О. Коноваленко, В. Семиченко, Л. Орбан-Лембрик. Особливості емоційного розвитку дітей дошкільного віку та механізми психологічної адаптації особистості висвітлюються у сучасних дослідженнях психології розвитку та дитячої психології.

Попри значну кількість досліджень, проблема взаємозв'язку типів сімейних стосунків із особливостями копінг-стратегій дошкільників залишається недостатньо вивченою, особливо в умовах сучасних соціальних викликів. Це зумовлює необхідність подальшого теоретичного та емпіричного вивчення даної проблематики.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю поглибленого вивчення ролі сімейних стосунків у формуванні копінг-стратегій у дітей дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – особливості сімейних стосунків у сім'ях з дітьми дошкільного віку.

Предмет дослідження – взаємозв'язок типів сімейних стосунків та особливостей копінг-стратегій дітей дошкільного віку.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити взаємозв'язок типів сімейних стосунків та особливостей копінг-стратегій дітей дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що існує статистично значущий взаємозв'язок між типами сімейних стосунків та особливостями копінг-стратегій дітей дошкільного віку: гармонійні та демократичні сімейні взаємини пов'язані з адаптивними копінг-стратегіями (проблемно-орієнтована поведінка, пошук підтримки), тоді як авторитарні, конфліктні та емоційно дистанційовані стосунки корелюють з неадаптивними копінг-стратегіями (уникнення труднощів, емоційно-орієнтовані та агресивні реакції).

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукові підходи до вивчення сімейних стосунків у психології.

2. Розкрити психологічну сутність копінг-стратегій та особливості їх формування у дітей дошкільного віку.

3. Охарактеризувати типи сімейних стосунків у сім'ях, що виховують дітей дошкільного віку.

4. Дослідити особливості копінг-стратегій у дітей дошкільного віку.

5. Виявити та проаналізувати взаємозв'язок типів сімейних стосунків із формуванням копінг-стратегій у дошкільників.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, систематизація та узагальнення наукових джерел; емпіричні – психодіагностичні методики дослідження типів сімейних стосунків і копінг-стратегій у дітей дошкільного віку; методи математико-статистичної обробки даних – кількісний і якісний аналіз результатів, кореляційний аналіз.

Наукова новизна дослідження полягає в уточненні уявлень про особливості взаємозв'язку типів сімейних стосунків із копінг-стратегіями дітей дошкільного віку; визначенні особливостей прояву способів подолання труднощів у дітей залежно від характеру сімейної взаємодії; розширенні розуміння ролі сімейного середовища у розвитку адаптивних і неадаптивних способів реагування на складні ситуації в дошкільному віці.

Практична значущість дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів у діяльності практичних психологів закладів дошкільної освіти, у психологічному консультуванні батьків, а також при розробці психопрофілактичних і корекційно-розвивальних програм, спрямованих на формування адаптивних копінг-стратегій у дітей дошкільного віку з урахуванням типів сімейних стосунків.

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечувалися методологічним обґрунтуванням вихідних положень, використанням методів, адекватних меті та завданням дослідження, дотриманням вимог організації емпіричного дослідження, а також кількісним і якісним аналізом отриманих результатів.

Апробація результатів дослідження, перелік публікацій автора (здобувача освіти) за темою дослідження. Основні положення дослідження представлено в тезах доповіді на тему «Взаємозв’язок типів сімейних стосунків з особливостями копінг-стратегій дошкільників».

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, практичних рекомендацій, списку використаних джерел і додатків. У першому розділі здійснено теоретичний аналіз проблеми сімейних стосунків і копінг-стратегій дошкільників. Другий розділ присвячено емпіричному вивченню взаємозв’язку типів сімейних стосунків з особливостями копінг-стратегій дошкільників. У третьому розділі подано аналіз та інтерпретацію результатів дослідження, а також сформульовано психологічні рекомендації.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗВ'ЯЗКУ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ ТА КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ

1.1. Сімейні стосунки як психологічний чинник розвитку дитини

Проблема впливу сімейного середовища на розвиток особистості дитини посідає важливе місце у сучасній психології розвитку та педагогічній психології. Аналіз наукових праць українських дослідників свідчить, що сім’я розглядається як первинне соціальне середовище, у межах якого відбувається формування особистості, становлення емоційної сфери, засвоєння моральних норм і моделей соціальної поведінки. Як зазначає С. Максименко, саме сім’я створює перші умови психічного розвитку дитини та формує основу її особистісного становлення [1]. У межах родинної взаємодії дитина отримує початковий досвід спілкування, емоційного контакту та соціальної адаптації.

У працях Н. Чепелєвої підкреслюється, що характер сімейної взаємодії безпосередньо впливає на розвиток емоційної сфери дитини, її самооцінки та здатності до побудови міжособистісних взаємин [2]. Дослідниця наголошує, що саме у сімейному середовищі дитина вперше переживає почуття емоційної близькості, підтримки, довіри або, навпаки, емоційного відчуження й напруження. Від особливостей цих взаємин значною мірою залежить формування емоційної стабільності дошкільника.

Сучасні українські психологи розглядають сім’ю як складну соціально-психологічну систему, у межах якої всі члени родини перебувають у постійній взаємодії. Як зазначають дослідники, стиль спілкування між батьками та дитиною, рівень емоційної підтримки, характер контролю та виховного впливу створюють специфічні умови для психічного розвитку дошкільника [3]. Саме

тому сімейне середовище впливає не лише на поведінку дитини, а й на формування її внутрішнього світу та психологічного благополуччя.

Особливе значення у психології розвитку приділяється емоційному контакту між батьками й дитиною. І. Бех у своїх працях підкреслює, що позитивне емоційне ставлення до дитини, підтримка та прийняття є важливими умовами гармонійного розвитку особистості [4]. За умов емоційної підтримки у дитини формується базове почуття безпеки, довіра до навколишнього світу та впевненість у власних силах.

Аналіз сучасних наукових джерел свідчить, що сім'я також відіграє важливу роль у формуванні самооцінки дошкільника. Ставлення батьків до дитини, способи оцінювання її поведінки та рівень емоційного прийняття значною мірою визначають особливості самосприйняття дитини [5]. У підтримувальному сімейному середовищі у дошкільника формується позитивне ставлення до себе та власних можливостей. Натомість надмірна критика, емоційне відчуження або байдужість можуть сприяти розвитку тривожності, невпевненості та емоційної нестабільності.

Важливим аспектом сімейного впливу є формування соціальної поведінки дитини. У працях українських психологів наголошується, що саме у взаємодії з батьками дошкільник засвоює перші моделі спілкування, співпраці та розв'язання конфліктів [6]. Через щоденну взаємодію дитина поступово навчається враховувати інтереси інших людей, дотримуватися соціальних норм і будувати міжособистісні взаємини.

У сучасних дослідженнях також підкреслюється роль сімейного середовища у формуванні емоційної регуляції дитини. У процесі взаємодії з дорослими дошкільник поступово навчається контролювати власні емоції, регулювати поведінку та дотримуватися прийнятних форм реагування [7]. Підтримувальна атмосфера у сім'ї сприяє розвитку емоційної врівноваженості та здатності конструктивно реагувати на труднощі.

Не менш важливим є значення сімейного середовища для розвитку комунікативних навичок дошкільника. Саме у процесі спілкування з батьками дитина засвоює мовленнєві форми взаємодії, навчається висловлювати власні думки, розуміти переживання інших людей та підтримувати діалог [8]. Відкритий стиль сімейного спілкування позитивно впливає на розвиток соціальної компетентності дитини.

У науковій літературі також наголошується на значенні наслідування як механізму формування поведінкових моделей дошкільника. Дитина активно спостерігає за поведінкою батьків і поступово переймає способи реагування на життєві труднощі, конфлікти та стресові ситуації [9]. Саме тому батьківська поведінка виступає важливим джерелом формування моделей соціальної взаємодії та поведінкових стратегій дитини.

Особливу увагу сучасні дослідники приділяють ролі сім'ї у формуванні психологічної стійкості дошкільника. У працях С. Максименка зазначається, що позитивний досвід взаємодії з близькими дорослими сприяє розвитку впевненості, емоційної врівноваженості та здатності долати життєві труднощі [10]. Гармонійні сімейні взаємини створюють основу для формування адаптивних форм поведінки та психологічного благополуччя дитини.

У сучасних умовах проблема впливу сім'ї на розвиток дитини набуває особливої актуальності. Соціальні зміни, інформаційне перевантаження та нестабільність зовнішнього середовища створюють додаткові психологічні труднощі для дітей [11]. У таких умовах саме сім'я виступає важливим ресурсом психологічної підтримки та емоційної стабільності дошкільника.

Таблиця 1.1 – Основні функції сім'ї у розвитку дитини

Функція	Характеристика
Виховна	Формування моральних норм і моделей поведінки
Емоційна	Забезпечення підтримки, любові та прийняття

Продовження таблиці 1.1

Соціалізаційна	Засвоєння соціальних ролей і норм взаємодії
Комунікативна	Розвиток навичок спілкування
Захисна	Формування почуття безпеки та стабільності

У психологічній літературі також приділяється увага ролі сім'ї у формуванні довільної поведінки дитини. Дослідники зазначають, що саме у взаємодії з дорослими дошкільник поступово навчається контролювати власні дії, підпорядковувати поведінку правилам та вимогам ситуації [12]. Рівень сформованості довільної регуляції значною мірою залежить від стилю виховання, послідовності батьківських вимог та емоційної атмосфери у сім'ї.

Сімейне середовище також відіграє важливу роль у формуванні моральних цінностей дитини. Через спільну діяльність, щоденне спілкування та взаємодію з батьками дошкільник засвоює уявлення про добро і зло, справедливість, відповідальність та взаємодопомогу [13]. Саме тому сімейні стосунки виступають важливим чинником морального розвитку особистості.

Особливого значення для психічного розвитку дитини набуває стабільність сімейного середовища. Гармонійні взаємини між батьками створюють передбачувані умови розвитку, у яких дитина почувається психологічно захищеною [14]. У таких умовах дошкільник проявляє більшу соціальну активність, емоційну відкритість та впевненість у власних силах.

Натомість конфліктні або емоційно дистанційовані взаємини між членами родини можуть негативно впливати на психічний стан дитини. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що постійні конфлікти, емоційне напруження або нестача уваги з боку батьків можуть спричиняти розвиток тривожності, агресивності, замкнутості та труднощів соціальної адаптації [15].

Таким чином, проведений аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок, що сімейні стосунки є одним із провідних психологічних чинників

розвитку дитини дошкільного віку. Саме у сімейному середовищі формуються основи емоційної сфери, самооцінки, соціальної компетентності та поведінкових стратегій дошкільника. Характер взаємин між членами родини визначає особливості психічного розвитку дитини та створює умови для формування її здатності адаптуватися до різних життєвих ситуацій.

Важливим напрямом сучасних психологічних досліджень є вивчення впливу сімейного середовища на формування особистості дитини дошкільного віку. У наукових працях підкреслюється, що саме у дошкільному віці відбувається інтенсивний розвиток емоційної, когнітивної та поведінкової сфер особистості, а сім'я виступає провідним середовищем цього розвитку [16]. Через взаємодію з батьками дитина засвоює соціальні ролі, моральні норми, моделі поведінки та способи реагування на життєві труднощі.

У працях українських дослідників наголошується, що сімейні взаємини безпосередньо впливають на формування емоційної сфери дошкільника. Емоційний контакт між батьками та дитиною створює основу для розвитку довіри, емоційної відкритості та психологічної стабільності [17]. За умов підтримувальної атмосфери дитина легше адаптується до нових соціальних умов, демонструє вищий рівень упевненості та здатність до конструктивної взаємодії з оточенням.

Сучасні дослідження також свідчать про значення сімейного виховання у розвитку самостійності дитини. Як зазначають науковці, підтримка ініціативи дошкільника, надання йому можливості самостійно приймати рішення та виконувати посильні завдання сприяють формуванню відповідальності та впевненості у власних силах [18]. Натомість надмірний контроль або гіперопіка можуть ускладнювати розвиток самостійності та сприяти формуванню залежної поведінки.

Важливим чинником розвитку особистості дитини є стиль сімейного спілкування. У психологічній літературі підкреслюється, що відкритий стиль

комунікації, заснований на взаємній повазі та емоційній підтримці, сприяє розвитку комунікативних навичок і соціальної компетентності дошкільника [19]. У таких сім'ях дитина має можливість висловлювати власні думки, обговорювати свої переживання та отримувати підтримку з боку батьків.

Натомість у сім'ях із конфліктним або авторитарним стилем спілкування взаємини часто характеризуються емоційною напруженістю, жорстким контролем та недостатнім урахуванням потреб дитини [20]. У подібних умовах у дошкільників можуть формуватися тривожність, невпевненість, агресивні реакції або труднощі у встановленні міжособистісних контактів.

У сучасних дослідженнях також підкреслюється роль сім'ї у формуванні соціальної адаптації дитини. Через взаємодію з батьками дошкільник поступово навчається дотримуватися соціальних норм, співпрацювати з іншими людьми та регулювати власну поведінку [21]. Саме сімейне середовище створює умови для розвитку навичок взаємодії, які у подальшому впливають на успішність адаптації дитини у колективі однолітків.

Особливого значення набуває проблема психологічного клімату сім'ї. Дослідники зазначають, що психологічний клімат визначається рівнем емоційної близькості між членами родини, характером взаємної підтримки, стабільністю взаємин та особливостями сімейної комунікації [22]. Сприятливий психологічний клімат створює умови для гармонійного розвитку особистості дитини та формування її психологічного благополуччя.

Таблиця 1.2 – Вплив психологічного клімату сім'ї на розвиток дитини

Тип психологічного клімату	Характеристика	Вплив на дитину
Сприятливий	підтримка, довіра, емоційна близькість	впевненість, емоційна стабільність
Нейтральний	формальні взаємини	помірний рівень соціальної адаптації
Несприятливий	конфлікти, емоційна дистанція	тривожність, агресивність, замкнутість

Аналізуючи особливості формування особистості дошкільника, дослідники звертають увагу на значення сімейних цінностей. Саме через взаємодію з батьками дитина засвоює моральні норми, уявлення про взаємодопомогу, повагу, відповідальність та ставлення до інших людей [23]. Сімейні цінності стають основою формування моральної свідомості та поведінки дитини.

Важливим механізмом впливу сімейного середовища на розвиток дошкільника є наслідування поведінки дорослих. Дитина активно спостерігає за взаємодією батьків між собою та з іншими людьми, переймаючи моделі поведінки, способи вираження емоцій і реагування на труднощі [24]. Саме тому поведінка батьків виступає важливим чинником формування соціальних і поведінкових стратегій дитини.

Сучасні українські психологи також підкреслюють значення сімейного середовища для розвитку емоційного інтелекту дошкільника. У процесі взаємодії з близькими дорослими дитина поступово навчається розуміти власні емоції, розпізнавати переживання інших людей та регулювати власний емоційний стан [25]. Розвиток емоційної компетентності позитивно впливає на соціальну адаптацію дитини та її здатність до конструктивного подолання труднощів.

У сучасних умовах проблема впливу сім’ї на розвиток дитини набуває особливої актуальності через зростання рівня психоемоційного напруження в суспільстві. Соціальні зміни, нестабільність зовнішнього середовища та інформаційне перевантаження створюють додаткові труднощі для психічного розвитку дітей [26]. За таких умов саме підтримувальна сімейна атмосфера виступає важливим ресурсом психологічної стабільності та адаптації дошкільника.

Таким чином, аналіз сучасних наукових джерел дозволяє зробити висновок, що сім’я є одним із ключових психологічних чинників розвитку

особистості дитини дошкільного віку. Саме у сімейному середовищі формуються емоційна сфера, самооцінка, моральні цінності, соціальні навички та поведінкові стратегії дошкільника. Характер взаємин між членами родини визначає особливості психічного розвитку дитини та її здатність до адаптації у соціальному середовищі.

У сучасних психологічних дослідженнях значна увага приділяється ролі сім'ї у формуванні адаптаційних можливостей дитини. Дослідники підкреслюють, що саме сімейне середовище створює первинні умови для розвитку здатності дошкільника реагувати на труднощі, долати стресові ситуації та взаємодіяти з оточенням [27]. Від характеру взаємин між батьками й дитиною значною мірою залежить формування впевненості, емоційної стійкості та поведінкової гнучкості.

Особливе значення для розвитку особистості дитини має стиль батьківського виховання. У працях українських психологів зазначається, що демократичний стиль взаємин сприяє формуванню самостійності, відповідальності та соціальної активності дошкільника [28]. За умов підтримувального стилю виховання дитина має можливість проявляти ініціативу, висловлювати власну думку та отримувати емоційну підтримку з боку дорослих.

Натомість авторитарний стиль виховання характеризується жорстким контролем, високим рівнем вимогливості та недостатнім урахуванням потреб дитини [29]. У таких сім'ях дошкільники нерідко демонструють підвищену тривожність, невпевненість або схильність до протестної поведінки. Надмірний контроль з боку батьків може обмежувати розвиток самостійності та ускладнювати формування навичок саморегуляції.

Ліберальний стиль сімейних взаємин, навпаки, характеризується недостатнім контролем і надмірною свободою для дитини. Дослідники зазначають, що за відсутності чітких правил поведінки у дошкільника можуть

виникати труднощі з дотриманням соціальних норм та розвитком довільної поведінки [30]. Такі діти часто демонструють імпульсивність, емоційну нестійкість та труднощі у взаємодії з однолітками.

Таблиця 1.3 – Стилі сімейного виховання та їх вплив на розвиток дитини

Стиль виховання	Характеристика	Вплив на дитину
Демократичний	підтримка, співпраця, помірний контроль	самостійність, упевненість, соціальна активність
Авторитарний	жорсткий контроль, суворі вимоги	тривожність, залежність, протестна поведінка
Ліберальний	недостатній контроль, надмірна свобода	імпульсивність, труднощі саморегуляції

Аналіз наукових джерел свідчить, що важливим чинником розвитку дитини є не лише стиль виховання, а й загальний рівень емоційної підтримки у сім'ї. У підтримувальному сімейному середовищі дошкільник почувається захищеним, має можливість відкрито виражати свої переживання та отримувати допомогу у складних ситуаціях [31]. Саме така атмосфера сприяє формуванню психологічної стійкості та позитивного ставлення до себе.

У сучасних дослідженнях також підкреслюється значення сімейної взаємодії для розвитку пізнавальної активності дитини. Підтримка інтересів дошкільника, заохочення до самостійного пізнання та позитивне ставлення до його успіхів сприяють розвитку допитливості та внутрішньої мотивації [32]. Натомість байдужість або надмірна критика можуть негативно впливати на пізнавальну активність та самооцінку дитини.

Важливим аспектом сімейного впливу є формування у дитини навичок подолання труднощів. У працях українських психологів зазначається, що саме через взаємодію з батьками дошкільник поступово засвоює способи реагування

на стресові ситуації та моделі поведінки у конфліктах [33]. Позитивний приклад дорослих сприяє формуванню адаптивних стратегій поведінки, тоді як конфліктне сімейне середовище може зумовлювати розвиток неадаптивних реакцій.

Особливу роль у розвитку особистості дитини відіграє сімейна підтримка у кризових ситуаціях. Дослідники наголошують, що в умовах емоційного напруження саме батьки виступають для дитини джерелом безпеки, підтримки та психологічної стабільності [34]. Наявність підтримувальних взаємин допомагає дошкільнику легше долати труднощі та формувати впевненість у власних можливостях.

У сучасних психологічних дослідженнях також акцентується увага на ролі сімейної комунікації у розвитку емоційної компетентності дитини. Відкрите спілкування між членами родини сприяє формуванню здатності розуміти власні емоції, виражати переживання та враховувати емоційний стан інших людей [35]. Це позитивно впливає на розвиток емпатії, соціальної чутливості та навичок міжособистісної взаємодії.

Водночас у сім’ях із недостатнім рівнем емоційного контакту або високим рівнем конфліктності у дітей можуть виникати труднощі у формуванні емоційної стабільності та довіри до оточення [36]. Такі дошкільники нерідко демонструють замкнутість, агресивність або труднощі у встановленні контактів з однолітками.

Аналіз сучасних досліджень дозволяє зробити висновок, що сім’я виступає одним із найважливіших чинників формування особистості дитини дошкільного віку. Саме у родинному середовищі формуються базові емоційні, поведінкові та соціальні характеристики особистості, які визначають подальший психічний розвиток дошкільника та його здатність адаптуватися до вимог соціального середовища.

У сучасній психології розвитку особлива увага приділяється проблемі впливу сімейного середовища на формування емоційного благополуччя дитини. Дослідники підкреслюють, що саме у сім'ї дошкільник отримує перший досвід емоційної взаємодії, який у подальшому визначає особливості його ставлення до себе та інших людей [37]. Гармонійні взаємини між членами родини сприяють формуванню у дитини почуття захищеності, стабільності та впевненості у власних силах.

У працях українських психологів зазначається, що підтримувальна атмосфера у сім'ї позитивно впливає на розвиток емоційної сфери дошкільника. За умов емоційної близькості та взаєморозуміння дитина легше виражає власні переживання, демонструє вищий рівень соціальної відкритості та краще адаптується до нових умов [38]. Натомість нестача емоційної підтримки може призводити до виникнення внутрішньої напруженості, тривожності та труднощів у спілкуванні.

Важливим аспектом впливу сімейного середовища є формування у дитини почуття довіри до навколишнього світу. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що стабільні та доброзичливі взаємини з батьками створюють основу для розвитку психологічної безпеки та позитивного ставлення до соціального оточення [39]. Саме тому сімейне середовище виступає важливим чинником формування емоційної врівноваженості та соціальної адаптації дошкільника.

Особливе значення у процесі розвитку особистості дитини має взаємодія з батьками у повсякденних життєвих ситуаціях. Через спільну діяльність, спілкування та виконання сімейних обов'язків дошкільник поступово засвоює соціальні ролі, правила поведінки та способи реагування на труднощі [40]. Саме у сім'ї формуються перші навички відповідальності, самоконтролю та взаємодопомоги.

Сучасні дослідники також звертають увагу на значення сімейної підтримки для розвитку впевненості у власних можливостях. Якщо батьки підтримують ініціативу дитини, заохочують її активність і допомагають долати труднощі, у дошкільника формується позитивне ставлення до власних здібностей [41]. У подальшому це сприяє розвитку самостійності, соціальної активності та готовності до взаємодії з іншими людьми.

Натомість надмірна критика, постійне порівняння з іншими або емоційне відчуження можуть негативно впливати на розвиток особистості дитини. У таких умовах у дошкільників нерідко формується невпевненість, страх помилки, залежність від оцінки дорослих або схильність до уникнення труднощів [42].

У сучасній психологічній літературі також підкреслюється роль сім'ї у формуванні поведінкової активності дитини. Саме у процесі взаємодії з близькими дорослими дошкільник навчається проявляти ініціативу, приймати рішення та відповідати за власні дії [43]. Рівень самостійності дитини значною мірою залежить від того, наскільки батьки підтримують її активність і створюють умови для розвитку особистісного потенціалу.

Таблиця 1.4 – Вплив сімейних взаємин на розвиток особистості дитини

Особливості сімейних взаємин	Вплив на розвиток дитини
Підтримка та емоційна близькість	формування впевненості та емоційної стабільності
Відкрите спілкування	розвиток комунікативних навичок
Позитивний приклад батьків	формування соціально прийнятної поведінки
Конфліктність у сім'ї	тривожність, агресивність, емоційна нестабільність
Емоційна дистанція	замкнутість, труднощі соціальної адаптації

У сучасних дослідженнях також наголошується на значенні сімейного середовища у формуванні здатності дитини до саморегуляції. У процесі взаємодії з батьками дошкільник поступово навчається контролювати власні емоції, регулювати поведінку та дотримуватися соціальних норм [44]. Гармонійні сімейні взаємини сприяють формуванню довільної поведінки та розвитку навичок емоційного самоконтролю.

Важливим чинником розвитку дитини є характер взаємодії між самими батьками. Дослідники зазначають, що взаємини між дорослими створюють модель міжособистісної поведінки, яку дитина активно спостерігає та поступово засвоює [45]. Якщо між батьками переважають співпраця, взаємоповага та підтримка, це позитивно впливає на емоційний стан дошкільника. Натомість постійні конфлікти між дорослими можуть викликати у дитини почуття тривоги, невпевненості та емоційної нестабільності.

У сучасній психології також підкреслюється значення сімейного середовища для розвитку адаптаційних можливостей дошкільника. Діти, які виховуються у підтримувальних сім’ях, легше адаптуються до нових соціальних умов, демонструють вищий рівень соціальної активності та краще взаємодіють з однолітками [46]. Це пояснюється тим, що позитивний досвід сімейної взаємодії створює основу для розвитку довіри до оточення та впевненості у власних силах.

Отже, аналіз сучасних наукових джерел дозволяє зробити висновок, що сім’я виступає одним із найважливіших психологічних чинників розвитку особистості дитини дошкільного віку. Саме сімейне середовище визначає особливості емоційного, соціального та поведінкового розвитку дошкільника, формує його ставлення до себе, інших людей та навколишнього світу.

У сучасних умовах розвитку суспільства проблема впливу сім’ї на становлення особистості дитини набуває особливої актуальності. Соціальні трансформації, зміни у структурі сім’ї, зростання психоемоційного

навантаження та нестабільність зовнішнього середовища створюють нові виклики для психічного розвитку дошкільників [47]. У таких умовах саме сім’я виступає головним джерелом емоційної підтримки, психологічної стабільності та формування базових моделей поведінки дитини.

У працях українських психологів наголошується, що сімейне середовище визначає не лише емоційний стан дитини, а й особливості її подальшої соціалізації. Саме у взаємодії з батьками дошкільник набуває первинного досвіду співпраці, дотримання соціальних норм, розв’язання конфліктів та побудови міжособистісних взаємин [48]. Від того, наскільки гармонійними є сімейні стосунки, залежить формування у дитини позитивного ставлення до соціального оточення та готовності до взаємодії з іншими людьми.

Особливе значення для розвитку особистості дошкільника має емоційна підтримка з боку батьків. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що діти, які відчувають любов, прийняття та увагу з боку дорослих, демонструють вищий рівень психологічної стійкості та соціальної адаптації [49]. Такі дошкільники легше долають труднощі, більш упевнено поводяться у нових ситуаціях та краще взаємодіють з однолітками.

Важливим аспектом сімейного впливу є формування у дитини системи моральних цінностей. Через щоденне спілкування та спільну діяльність дошкільник поступово засвоює уявлення про відповідальність, взаємоповагу, чесність, доброзичливість і взаємодопомогу [50]. Саме сім’я стає першим середовищем, у якому дитина вчиться оцінювати власні вчинки та поведінку інших людей.

У сучасній психологічній літературі також підкреслюється роль сім’ї у формуванні здатності дитини до подолання труднощів. Позитивний досвід взаємодії з батьками створює основу для розвитку впевненості у власних силах та формування адаптивних способів реагування на складні життєві ситуації [51]. Натомість емоційно нестабільне або конфліктне сімейне середовище може

сприяти формуванню неадаптивних форм поведінки, зокрема уникнення, агресивності або замкнутості.

У дослідженнях українських науковців також звертається увага на значення сімейного середовища для розвитку емоційного інтелекту дошкільника. У процесі спілкування з батьками дитина навчається розуміти власні емоції, співпереживати іншим людям та регулювати власний емоційний стан [52]. Розвиток емоційної компетентності позитивно впливає на міжособистісну взаємодію та психологічне благополуччя дитини.

Сучасні дослідження свідчать, що важливим чинником розвитку особистості є послідовність батьківських вимог і виховних впливів. Якщо правила поведінки у сім'ї є зрозумілими та стабільними, дитина легше засвоює соціальні норми та вчиться контролювати власну поведінку [53]. Непослідовність у вихованні, навпаки, може призводити до труднощів у розвитку саморегуляції та емоційної стабільності.

Таблиця 1.5 – Роль сім'ї у формуванні особистості дошкільника

Напрям впливу	Прояв у розвитку дитини
Емоційна підтримка	формування почуття безпеки та впевненості
Моральне виховання	засвоєння соціальних норм і цінностей
Комунікація	розвиток мовлення та навичок спілкування
Підтримка самостійності	формування відповідальності та ініціативності
Поведінковий приклад батьків	засвоєння моделей соціальної поведінки

У сучасній психології розвитку також наголошується, що сімейні взаємини можуть виступати як ресурсом психічного розвитку дитини, так і чинником ризику. Гармонійна сімейна атмосфера сприяє розвитку емоційної стабільності, соціальної активності та позитивної самооцінки [54]. Натомість конфліктні або емоційно дистанційовані взаємини можуть негативно впливати на психологічний стан дошкільника та ускладнювати його соціальну адаптацію.

Дослідники також звертають увагу на значення партнерської взаємодії між батьками та дитиною. У сім'ях, де дитина розглядається як активний учасник спілкування, формується вищий рівень відповідальності, самостійності та соціальної компетентності [55]. Такий стиль взаємин позитивно впливає на розвиток особистісної активності дошкільника та його здатності до конструктивної взаємодії з іншими людьми.

У сучасних умовах сім'я виступає одним із найважливіших чинників психологічного благополуччя дитини. Саме у родинному середовищі дошкільник отримує перший досвід любові, підтримки, співпраці та подолання труднощів. Від характеру сімейних взаємин значною мірою залежить формування емоційної сфери, поведінкових стратегій і соціальної компетентності дитини [56].

Таким чином, проведений аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок, що сімейні стосунки є провідним психологічним чинником розвитку особистості дошкільника. Саме сім'я створює базові умови для формування емоційної стабільності, моральних цінностей, соціальних навичок та адаптивних способів поведінки дитини. Характер взаємин між членами родини визначає особливості психічного розвитку дошкільника та впливає на його здатність до подальшої соціальної адаптації.

Важливим аспектом дослідження сімейних стосунків є аналіз їхнього впливу на формування поведінкових стратегій дитини. У сучасній психології розвитку поведінка дошкільника розглядається як результат взаємодії внутрішніх психологічних особливостей та умов соціального середовища, насамперед сім'ї [57]. Саме в родинному оточенні дитина засвоює перші моделі реагування на труднощі, конфлікти та емоційно напружені ситуації.

У працях українських дослідників зазначається, що сімейне середовище виступає важливим чинником формування адаптивної або неадаптивної поведінки дошкільника [58]. Якщо взаємини між батьками та дитиною

характеризуються підтримкою, емоційною близькістю та стабільністю, у дитини частіше формуються конструктивні форми реагування на труднощі. Натомість конфліктні або емоційно нестабільні взаємини можуть сприяти виникненню агресивних реакцій, уникнення труднощів або підвищеної тривожності.

Особливу роль у формуванні поведінкових стратегій відіграє батьківський приклад. Дитина дошкільного віку активно спостерігає за поведінкою дорослих і наслідує способи їх взаємодії з іншими людьми [59]. Саме через механізм наслідування дошкільник засвоює форми емоційного реагування, способи вирішення конфліктів та моделі подолання життєвих труднощів.

У сучасних дослідженнях також наголошується, що рівень емоційної підтримки у сім'ї безпосередньо впливає на формування копінг-поведінки дитини [60]. У підтримувальному середовищі дошкільник частіше звертається по допомогу, відкрито виражає власні переживання та намагається конструктивно вирішувати проблемні ситуації. За умов емоційної дистанції або нестачі підтримки дитина може демонструвати уникнення труднощів, замкнутість або агресивні способи реагування.

Важливим чинником формування поведінкових стратегій є також рівень розвитку емоційної регуляції дитини. У дошкільному віці механізми самоконтролю ще перебувають у процесі становлення, тому роль дорослого у регуляції поведінки є особливо значущою [1]. Через взаємодію з батьками дитина поступово навчається контролювати власні емоції, дотримуватися соціально прийнятних норм поведінки та знаходити конструктивні способи вирішення конфліктів.

У сучасній психологічній літературі підкреслюється, що важливим показником гармонійних сімейних взаємин є здатність батьків до емоційного прийняття дитини. Атмосфера прийняття та підтримки сприяє формуванню позитивної самооцінки, впевненості у власних можливостях та психологічної

стабільності дошкільника [2]. Саме тому емоційна підтримка виступає одним із ключових чинників гармонійного розвитку особистості.

Натомість надмірна суворість, емоційна холодність або непослідовність у вихованні можуть негативно впливати на розвиток поведінкової сфери дитини [3]. У таких умовах дошкільники нерідко демонструють підвищену емоційну напруженість, імпульсивність або труднощі у взаємодії з однолітками.

Таблиця 1.6 – Вплив сімейного середовища на поведінкові стратегії дитини

Особливості сімейного середовища	**Поведінкові прояви дитини**
Підтримка та довіра	конструктивне реагування на труднощі
Емоційна стабільність	упевненість, соціальна активність
Конфліктність у сім’ї	агресивність, тривожність
Емоційна дистанція	замкнутість, уникнення взаємодії
Непослідовність виховання	імпульсивність, труднощі самоконтролю

Аналіз наукових джерел свідчить, що важливим чинником психічного розвитку дошкільника є сімейна згуртованість. У сім’ях, де переважають взаємопідтримка, співпраця та емоційна єдність, діти демонструють вищий рівень психологічного благополуччя та соціальної адаптації [4]. Гармонійна взаємодія між членами родини створює для дитини безпечний психологічний простір, у якому вона може вільно розвиватися та проявляти власну активність.

У сучасних дослідженнях також наголошується, що сімейне середовище впливає на формування у дитини здатності до подолання стресових ситуацій. Саме через спостереження за поведінкою дорослих дошкільник засвоює моделі реагування на труднощі та емоційно напружені події [5]. Якщо батьки демонструють конструктивні способи вирішення проблем, дитина поступово переймає ці форми поведінки.

Таким чином, проведений аналіз сучасних наукових джерел дозволяє зробити висновок, що сімейні стосунки є одним із найважливіших чинників формування особистості дитини дошкільного віку. Саме у сімейному середовищі формуються емоційна сфера, моральні цінності, поведінкові стратегії та соціальні навички дошкільника. Характер взаємин між членами родини безпосередньо впливає на психологічний розвиток дитини та визначає особливості її подальшої соціальної адаптації.

Подальший аналіз проблеми сімейних стосунків дозволяє розглядати родину як важливий чинник формування психологічного благополуччя дитини. У сучасній психології благополуччя дошкільника пов’язується не лише з відсутністю емоційних труднощів, а й із наявністю позитивного емоційного фону, почуття безпеки, довіри до близьких людей та можливості вільно виражати власні переживання [6]. Саме сімейне середовище створює первинні умови для формування цих характеристик.

У працях українських науковців наголошується, що психологічне благополуччя дитини значною мірою залежить від якості емоційних взаємин між членами родини [7]. За умов підтримувальної атмосфери дошкільник відчуває себе емоційно захищеним, легше адаптується до нових ситуацій та демонструє вищий рівень соціальної активності. Позитивний емоційний контакт із батьками сприяє розвитку впевненості у власних силах та формуванню позитивного ставлення до навколишнього світу.

Сучасні дослідження також свідчать про важливість стабільності сімейних взаємин. Постійність правил, передбачуваність поведінки дорослих та емоційна послідовність створюють для дитини умови психологічної безпеки [8]. У стабільному сімейному середовищі дошкільник краще контролює власну поведінку, легше долає труднощі та ефективніше взаємодіє з оточенням.

Водночас нестабільність сімейних взаємин може негативно впливати на психічний розвиток дитини. Часті конфлікти між батьками, суперечливі вимоги

або недостатня емоційна підтримка здатні викликати у дошкільника внутрішню напруженість, тривожність та труднощі у формуванні довірливих взаємин з іншими людьми [9]. Такі діти нерідко демонструють невпевненість, замкнутість або агресивні реакції.

Особливого значення набуває проблема формування у дитини відчуття емоційної безпеки. Дослідники підкреслюють, що саме у взаємодії з батьками дошкільник отримує перший досвід довіри, прийняття та підтримки [10]. Якщо дитина впевнена у тому, що її переживання будуть почуті та зрозумілі, у неї формується більш стабільний емоційний стан та позитивне ставлення до себе.

У сучасній психологічній літературі також наголошується на ролі сімейного середовища у розвитку соціальної активності дитини. За умов підтримувальних взаємин дошкільник більш охоче вступає у взаємодію з іншими людьми, проявляє ініціативу та готовність до співпраці [11]. Саме сім'я створює первинні умови для розвитку навичок соціальної взаємодії та комунікативної компетентності.

Важливим аспектом сімейного впливу є розвиток у дитини здатності до емоційного самовираження. Якщо батьки підтримують відкриту комунікацію та дозволяють дитині вільно висловлювати власні переживання, у дошкільника формується здатність усвідомлювати та регулювати свої емоції [12]. Це позитивно впливає на розвиток емоційної компетентності та психологічної стійкості.

Таблиця 1.7 – Вплив сімейних взаємин на емоційний розвиток дошкільника

Особливості взаємин у сім'ї	**Вплив на емоційний розвиток дитини**
Емоційна підтримка	розвиток упевненості та стабільності
Відкрите спілкування	формування емоційної компетентності
Стабільність взаємин	почуття безпеки та захищеності

Продовження таблиці 1.7

Конфліктність	тривожність, емоційна напруженість
Байдужість або дистанція	замкнутість, невпевненість

У сучасних дослідженнях також зазначається, що сім’я впливає на формування у дитини здатності до соціальної адаптації. Саме у родинному середовищі дошкільник засвоює правила взаємодії, норми поведінки та способи розв’язання конфліктів [13]. Позитивний досвід взаємодії у сім’ї сприяє розвитку навичок співпраці, емпатії та конструктивного спілкування.

Особливу увагу дослідники приділяють ролі сімейного середовища у формуванні у дитини адаптивних способів реагування на труднощі. Якщо батьки демонструють спокійне ставлення до проблемних ситуацій та підтримують дитину у процесі їх подолання, у дошкільника поступово формуються конструктивні моделі поведінки [14]. Натомість агресивна або емоційно нестабільна поведінка дорослих може сприяти виникненню неадаптивних форм реагування.

У працях українських психологів також підкреслюється, що сім’я є важливим чинником формування особистісної активності дитини. За умов підтримувального виховання дошкільник більш охоче проявляє ініціативу, прагне до самостійності та позитивно ставиться до нових видів діяльності [15]. Саме сімейне середовище створює основу для формування впевненості у власних можливостях та розвитку внутрішньої мотивації.

Таким чином, аналіз сучасних наукових джерел дозволяє стверджувати, що сімейні стосунки є провідним чинником емоційного, соціального та особистісного розвитку дитини дошкільного віку. Характер взаємин між членами родини визначає рівень психологічного благополуччя дошкільника, особливості його поведінки та здатність до адаптації у соціальному середовищі.

У сучасній психології розвитку дедалі більшої актуальності набуває проблема взаємозв’язку сімейного середовища та формування адаптивних механізмів поведінки дитини. Дослідники наголошують, що саме у дошкільному віці закладаються основи емоційного реагування, ставлення до труднощів та способів взаємодії з оточенням [16]. Сім’я виступає першим соціальним простором, у межах якого дитина засвоює базові моделі поведінки та набуває досвіду подолання складних ситуацій.

Особливу роль у розвитку дитини відіграє характер емоційної взаємодії між батьками та дошкільником. У підтримувальному сімейному середовищі дитина отримує можливість відкрито виражати власні переживання, звертатися по допомогу та відчувати емоційну підтримку [17]. Це сприяє розвитку впевненості, емоційної врівноваженості та позитивного ставлення до навколишнього світу.

У сучасних дослідженнях підкреслюється, що саме через щоденну взаємодію з близькими дорослими дитина поступово засвоює способи реагування на труднощі та стресові ситуації [18]. Якщо батьки демонструють конструктивні моделі поведінки, уміння контролювати емоції та знаходити шляхи вирішення проблем, дошкільник поступово переймає ці форми реагування. Таким чином, сімейне середовище виступає важливим чинником формування адаптивної поведінки.

Водночас конфліктні або емоційно нестабільні взаємини між членами родини можуть негативно впливати на розвиток особистості дитини. У таких умовах дошкільники нерідко демонструють підвищену тривожність, імпульсивність, агресивність або уникнення труднощів [19]. Недостатній рівень емоційної підтримки може ускладнювати формування довіри до оточення та негативно впливати на психологічне благополуччя дитини.

У працях українських психологів також наголошується на значенні сімейної згуртованості для розвитку дошкільника. Родини, у яких переважають

взаєморозуміння, співпраця та підтримка, створюють сприятливі умови для формування емоційної стабільності та соціальної активності дитини [20]. У таких сім'ях дошкільники легше адаптуються до нових соціальних умов, більш упевнено взаємодіють з однолітками та проявляють більшу самостійність.

Важливим аспектом сімейного впливу є також розвиток у дитини навичок соціальної взаємодії. Саме у сімейному середовищі дошкільник засвоює правила спілкування, вчиться домовлятися, враховувати інтереси інших людей та дотримуватися соціальних норм [21]. Відкритий стиль комунікації між батьками й дитиною позитивно впливає на розвиток комунікативної компетентності та соціальної адаптації.

У сучасній психології також звертається увага на значення партнерських взаємин між батьками та дитиною. Якщо дошкільник відчуває, що його думка враховується, а ініціативність підтримується дорослими, у нього формується вищий рівень відповідальності та самостійності [22]. Такий стиль сімейної взаємодії сприяє розвитку активної життєвої позиції та позитивного ставлення до власних можливостей.

Таблиця 1.8 – Особливості сімейних взаємин та їх вплив на розвиток дошкільника

Тип взаємин у сім'ї	Характеристика	Вплив на дитину
Гармонійні	підтримка, довіра, співпраця	емоційна стабільність, упевненість
Конфліктні	напруженість, часті суперечки	тривожність, агресивність
Емоційно дистанційовані	нестача підтримки та уваги	замкнутість, невпевненість
Партнерські	повага до думки дитини	самостійність, соціальна активність

Аналіз сучасних наукових досліджень дозволяє зробити висновок, що сімейне середовище є одним із найважливіших чинників розвитку

психологічної стійкості дошкільника. Діти, які зростають у підтримувальних сім'ях, легше справляються зі стресовими ситуаціями, демонструють вищий рівень адаптації та більш конструктивні форми поведінки [23]. Позитивний досвід сімейної взаємодії створює основу для формування адаптивних способів реагування на труднощі.

У сучасних умовах проблема впливу сім'ї на психічний розвиток дитини набуває особливої актуальності через зростання рівня психоемоційного навантаження на дітей. Соціальні зміни, нестабільність суспільства та інформаційне перевантаження створюють додаткові труднощі для дошкільників [24]. Саме тому роль сім'ї як джерела емоційної підтримки та психологічної стабільності значно посилюється.

Таким чином, проведений аналіз наукових джерел свідчить, що сімейні стосунки виступають важливим психологічним чинником формування особистості дитини дошкільного віку. Саме у сімейному середовищі формуються базові моделі поведінки, емоційна сфера, соціальні навички та способи реагування на труднощі. Характер взаємин між членами родини визначає особливості психічного розвитку дошкільника та його здатність до подальшої соціальної адаптації.

Важливим напрямом сучасних психологічних досліджень є вивчення ролі сім'ї у формуванні здатності дитини до конструктивного подолання труднощів. У дошкільному віці саме родинне середовище визначає первинний досвід реагування на стресові ситуації, невдачі, конфлікти та емоційні переживання [25]. Через взаємодію з батьками дитина поступово засвоює моделі поведінки, які надалі використовує у складних життєвих ситуаціях.

У сучасній психологічній літературі підкреслюється, що гармонійні сімейні взаємини сприяють формуванню у дошкільника адаптивних форм поведінки. За умов підтримки, емоційної близькості та довіри дитина частіше демонструє відкритість до взаємодії, готовність звертатися по допомогу та

прагнення самостійно вирішувати труднощі [26]. Саме підтримувальне сімейне середовище створює умови для розвитку впевненості у власних силах та позитивного ставлення до подолання проблем.

Натомість у сім'ях із високим рівнем конфліктності або емоційної дистанції у дітей можуть формуватися неадаптивні форми поведінки. Дослідники зазначають, що за умов постійної напруженості, непослідовності у вихованні або недостатньої емоційної підтримки дошкільники нерідко демонструють агресивні реакції, уникнення труднощів, замкнутість або емоційну нестабільність [27]. Такі форми поведінки можуть ускладнювати подальшу соціальну адаптацію дитини.

Особливу роль у формуванні поведінкових стратегій відіграє характер емоційного контакту між батьками та дитиною. Якщо дитина відчуває, що її переживання розуміють і приймають, у неї формується вищий рівень емоційної безпеки та психологічної стійкості [28]. Позитивний емоційний контакт сприяє розвитку довіри до дорослих і здатності конструктивно реагувати на складні ситуації.

У сучасних дослідженнях також наголошується на значенні сімейного середовища для розвитку довільної поведінки дошкільника. Саме у взаємодії з батьками дитина поступово навчається контролювати власні емоції, підпорядковувати поведінку соціальним нормам та враховувати вимоги ситуації [29]. Послідовність виховних впливів та емоційна стабільність у сім'ї позитивно впливають на розвиток самоконтролю й відповідальності.

Важливим чинником розвитку особистості дитини є також рівень батьківської залученості у її життя. Дослідники підкреслюють, що активна участь батьків у спільній діяльності, підтримка інтересів дошкільника та емоційна увага сприяють формуванню позитивної самооцінки та соціальної активності [30]. У таких умовах дитина відчуває власну значущість та проявляє більшу впевненість у взаємодії з іншими людьми.

У сучасній психології розвитку також звертається увага на значення сім'ї для формування у дитини здатності до співпереживання та емпатії. Через щоденне спілкування з батьками дошкільник поступово навчається розуміти емоції інших людей, враховувати їхні потреби та проявляти емоційну чутливість [31]. Саме сімейне середовище створює основу для розвитку гуманістичних цінностей та соціальної компетентності.

Таблиця 1.9 – Вплив сімейного середовища на формування поведінкових стратегій дитини

Особливості сімейного середовища	Особливості поведінки дитини
Підтримувальна атмосфера	активність, відкритість, звернення по допомогу
Емоційна стабільність	самоконтроль, упевненість
Конфліктність у сім'ї	агресивність, емоційна нестабільність
Недостатня підтримка	уникнення труднощів, замкнутість
Партнерські взаємини	відповідальність, самостійність

У сучасних дослідженнях також наголошується, що сім'я виступає важливим чинником формування психологічної готовності дитини до взаємодії із соціальним середовищем. Діти, які виховуються у підтримувальних сім'ях, легше адаптуються до умов закладу дошкільної освіти, демонструють вищий рівень комунікативної активності та краще взаємодіють з однолітками [32].

Особливе значення для розвитку особистості дитини має позитивний приклад батьків. Дошкільники активно наслідують поведінку дорослих, переймаючи їхні способи реагування на труднощі, конфлікти та емоційні переживання [33]. Саме тому конструктивна поведінка батьків створює основу для формування адаптивних моделей поведінки у дитини.

Аналіз сучасних наукових джерел дозволяє зробити висновок, що сімейне середовище є одним із провідних чинників формування особистості

дошкільника. Саме у взаємодії з близькими дорослими дитина набуває первинного соціального досвіду, формує уявлення про себе та навколишній світ, засвоює моделі поведінки та способи реагування на життєві труднощі. Гармонійні сімейні взаємини сприяють розвитку психологічної стійкості, емоційної стабільності та соціальної компетентності дитини.

У сучасній психології розвитку також приділяється значна увага ролі сім'ї у формуванні у дитини позитивної самооцінки та уявлення про власні можливості. Дослідники підкреслюють, що ставлення батьків до дошкільника, способи оцінювання його поведінки та рівень емоційної підтримки безпосередньо впливають на особливості самосприйняття дитини [34]. Якщо батьки підтримують ініціативу дошкільника, визнають його успіхи та допомагають долати труднощі, у нього формується впевненість у власних силах та позитивне ставлення до себе.

Натомість постійна критика, порівняння з іншими дітьми або надмірно високі вимоги можуть негативно впливати на розвиток особистості дитини [35]. За таких умов дошкільники нерідко демонструють невпевненість, страх помилки, емоційну залежність від оцінки дорослих або схильність уникати складних ситуацій. Саме тому підтримувальний стиль взаємодії у сім'ї є важливою умовою гармонійного психічного розвитку.

У сучасних наукових дослідженнях також наголошується на ролі сім'ї у розвитку мотиваційної сфери дошкільника. За умов позитивного емоційного контакту та підтримки пізнавальної активності у дитини формується інтерес до нової діяльності, прагнення досягати результату та готовність долати труднощі [36]. Внутрішня мотивація дошкільника значною мірою залежить від характеру батьківського ставлення та емоційної атмосфери у родині.

Особливе значення для розвитку особистості має формування у дитини відчуття власної значущості. Якщо батьки враховують думку дошкільника, підтримують його ініціативу та демонструють повагу до його переживань, у

нього формується позитивне ставлення до себе та власних можливостей [37]. Такі діти більш упевнено поводяться у соціальному середовищі, легше встановлюють контакти з іншими людьми та активніше включаються у різні види діяльності.

У сучасній психологічній літературі також підкреслюється значення сімейного середовища для формування моральної поведінки дитини. Саме у процесі взаємодії з батьками дошкільник засвоює уявлення про справедливість, відповідальність, взаємодопомогу та повагу до інших людей [38]. Через щоденне спілкування дитина поступово навчається оцінювати власні вчинки та дотримуватися соціальних норм.

Важливим аспектом сімейного впливу є формування у дитини навичок емоційного самоконтролю. У підтримувальному середовищі дошкільник поступово вчиться розуміти власні емоції, керувати ними та обирати соціально прийнятні способи поведінки [39]. Роль дорослого у цьому процесі полягає не лише у контролі поведінки дитини, а й у допомозі їй усвідомити власні переживання та знайти конструктивні способи реагування.

У сучасних дослідженнях також звертається увага на значення сімейного середовища для розвитку творчої активності дитини. За умов емоційної підтримки та позитивного ставлення до ініціативності дошкільник більш активно проявляє фантазію, самостійність та пізнавальний інтерес [40]. Натомість надмірний контроль або постійне обмеження активності можуть негативно впливати на розвиток творчого потенціалу дитини.

Таблиця 1.10 – Роль сім'ї у формуванні особистісних якостей дошкільника

Особистісна характеристика	Вплив сімейного середовища
Самооцінка	формується через підтримку та ставлення батьків
Впевненість у собі	залежить від емоційної підтримки
Самостійність	розвивається за умов підтримки ініціативи

Продовження таблиці 1.10

Емоційна регуляція	формується у процесі взаємодії з дорослими
Соціальна активність	залежить від стилю сімейної комунікації

Сучасні психологи також наголошують, що сімейне середовище є важливим чинником формування життєвої позиції дитини. Саме через взаємодію з батьками дошкільник засвоює ставлення до труднощів, способи реагування на невдачі та рівень активності у вирішенні проблемних ситуацій [41]. Якщо дорослі підтримують дитину та демонструють конструктивні моделі поведінки, у неї поступово формується позитивне ставлення до подолання труднощів.

Водночас нестача емоційної підтримки або постійна напруженість у сім'ї можуть негативно впливати на розвиток особистості дошкільника. У таких умовах дитина частіше демонструє тривожність, невпевненість або схильність уникати соціальної взаємодії [42]. Це ускладнює процес соціальної адаптації та може негативно впливати на подальший психічний розвиток.

Отже, проведений аналіз сучасних наукових джерел дозволяє стверджувати, що сім'я є провідним чинником формування особистості дитини дошкільного віку. Саме сімейне середовище визначає особливості емоційного розвитку, поведінкових стратегій, соціальної активності та психологічної стійкості дошкільника. Характер взаємин між членами родини безпосередньо впливає на формування адаптивних способів поведінки та здатність дитини до ефективної взаємодії з навколишнім світом.

1.2. Типи сімейних стосунків та їх психологічна характеристика

Проблема типів сімейних стосунків посідає важливе місце у сучасній психології сім'ї та психології розвитку. У наукових дослідженнях

підкреслюється, що саме характер взаємин між членами родини визначає психологічний клімат сім'ї, особливості емоційного розвитку дитини, її поведінкові реакції та рівень соціальної адаптації [43]. Сімейні стосунки виступають важливим чинником формування особистості дошкільника, оскільки саме у межах родини дитина отримує перший досвід взаємодії з іншими людьми.

У працях українських психологів зазначається, що тип сімейних стосунків відображає особливості емоційної близькості між членами родини, характер спілкування, рівень взаємної підтримки та стиль виховання [44]. Саме ці компоненти визначають особливості психологічного клімату сім'ї та впливають на розвиток дитини.

У сучасній психологічній літературі сімейні стосунки розглядаються як система взаємодії між членами родини, що включає емоційні, поведінкові та комунікативні аспекти [45]. Аналіз наукових джерел свідчить, що характер сімейної взаємодії формує у дитини певні уявлення про себе, інших людей та навколишній світ. Саме тому тип сімейних взаємин значною мірою визначає особливості психічного розвитку дошкільника.

Особливу увагу дослідники приділяють проблемі психологічного клімату сім'ї. Психологічний клімат розглядається як сукупність емоційних умов, які формуються у процесі взаємодії між членами родини [46]. Сприятливий психологічний клімат характеризується взаємною підтримкою, довірою, відкритістю у спілкуванні та емоційною стабільністю. У таких сім'ях дитина почувається захищеною, впевненою та емоційно прийнятою.

Натомість несприятливий психологічний клімат супроводжується конфліктністю, емоційною дистанцією, нестабільністю взаємин та недостатнім рівнем підтримки [47]. За таких умов у дошкільників можуть виникати тривожність, агресивність, невпевненість або труднощі у спілкуванні з однолітками.

Таблиця 1.11 – Типи психологічного клімату сім'ї

Тип психологічного клімату	Характеристика	Вплив на дитину
Сприятливий	підтримка, довіра, емоційна близькість	емоційна стабільність, упевненість
Нейтральний	формальність взаємин	помірна соціальна активність
Несприятливий	конфлікти, емоційна дистанція	тривожність, агресивність

У сучасних дослідженнях також наголошується на значенні стилю батьківського виховання для формування типу сімейних стосунків. Саме стиль взаємодії між батьками та дитиною визначає характер емоційної підтримки, рівень контролю та особливості сімейної комунікації [48]. Найчастіше у психологічній літературі виділяють демократичний, авторитарний та ліберальний стилі сімейних взаємин.

Демократичний тип сімейних стосунків характеризується поєднанням підтримки та помірної вимогливості. У таких сім'ях батьки враховують потреби дитини, підтримують її ініціативу та створюють умови для розвитку самостійності [49]. Дослідники зазначають, що демократичний стиль взаємин позитивно впливає на розвиток емоційної стабільності, соціальної активності та відповідальності дошкільника.

Авторитарний тип сімейних стосунків характеризується жорстким контролем, високим рівнем вимог та недостатньою емоційною підтримкою [50]. У таких родинах взаємини часто будуються на принципі підпорядкування, а думка дитини враховується недостатньо. За умов авторитарного стилю виховання у дошкільників можуть формуватися тривожність, залежність від оцінки дорослих або протестна поведінка.

Ліберальний тип сімейних взаємин, навпаки, характеризується недостатнім рівнем контролю та надмірною свободою для дитини [51]. Батьки у таких сім'ях не завжди встановлюють чіткі правила поведінки, що може негативно впливати на розвиток саморегуляції та відповідальності дошкільника.

Таблиця 1.12 – Основні типи сімейних стосунків

Тип сімейних стосунків	Основні характеристики	Вплив на розвиток дитини
Демократичний	підтримка, співпраця, довіра	самостійність, упевненість
Авторитарний	жорсткий контроль, високі вимоги	тривожність, залежність
Ліберальний	низький рівень контролю	імпульсивність, труднощі саморегуляції

Аналіз наукових джерел свідчить, що найбільш сприятливими для психічного розвитку дошкільника є гармонійні сімейні взаємини, які поєднують емоційну підтримку, стабільність та послідовність виховання [52]. У таких умовах дитина почувається емоційно захищеною, легше адаптується до нових соціальних умов та демонструє вищий рівень психологічного благополуччя.

У сучасній психології також наголошується, що тип сімейних стосунків безпосередньо впливає на формування поведінкових стратегій дитини. Гармонійні взаємини сприяють розвитку конструктивних способів реагування на труднощі, тоді як конфліктне або емоційно нестабільне сімейне середовище може формувати неадаптивні форми поведінки [53].

Таким чином, типи сімейних стосунків виступають важливим психологічним чинником розвитку особистості дошкільника. Саме характер взаємин між членами родини визначає особливості емоційної сфери, поведінкових реакцій та соціальної адаптації дитини.

Подальший аналіз типів сімейних стосунків дозволяє розглядати їх як важливий чинник формування емоційної стабільності дитини. У сучасних психологічних дослідженнях зазначається, що характер взаємодії між членами родини визначає рівень емоційного благополуччя дошкільника, особливості його реагування на труднощі та здатність до побудови міжособистісних взаємин [54]. Саме сімейне середовище створює умови для розвитку у дитини почуття безпеки, довіри та психологічної захищеності.

У працях українських психологів підкреслюється, що гармонійні сімейні взаємини характеризуються емоційною близькістю, взаємоповагою, підтримкою та стабільністю [55]. У таких сім'ях дитина має можливість вільно виражати власні емоції, отримувати допомогу у складних ситуаціях та відчувати прийняття з боку батьків. Це позитивно впливає на розвиток самооцінки, соціальної активності та емоційної врівноваженості дошкільника.

Натомість конфліктні сімейні взаємини супроводжуються частими суперечками, емоційною напруженістю та нестабільністю сімейної атмосфери [56]. За таких умов у дітей можуть виникати підвищена тривожність, агресивність, труднощі у спілкуванні або схильність до емоційної замкнутості. Дослідники зазначають, що постійне перебування у ситуації конфлікту негативно впливає на психологічний розвиток дитини та її здатність до соціальної адаптації.

У сучасних дослідженнях також виділяють емоційно дистанційований тип сімейних стосунків. Для таких взаємин характерними є недостатня емоційна підтримка, формальність спілкування та низький рівень залученості батьків у життя дитини [57]. У подібних сім'ях дошкільники часто відчувають нестачу уваги та підтримки, що може сприяти формуванню невпевненості, труднощів у вираженні емоцій та соціальної пасивності.

Важливим аспектом психологічної характеристики сімейних взаємин є рівень батьківського контролю. У наукових працях підкреслюється, що

надмірний контроль та жорсткі вимоги можуть негативно впливати на розвиток самостійності дошкільника [58]. Діти, які виховуються в умовах постійного контролю, нерідко демонструють залежність від думки дорослих, страх помилки та невпевненість у власних можливостях.

Водночас недостатній контроль та відсутність чітких правил поведінки також можуть негативно впливати на розвиток дитини. У таких сім'ях дошкільники нерідко стикаються з труднощами у формуванні довільної поведінки, саморегуляції та відповідальності [59]. Саме тому гармонійний стиль сімейних взаємин передбачає поєднання емоційної підтримки з помірною вимогливістю та послідовністю виховання.

Таблиця 1.13 – Психологічна характеристика типів сімейних стосунків

Тип сімейних стосунків	Психологічні особливості	Вплив на дошкільника
Гармонійні	підтримка, стабільність, довіра	емоційна врівноваженість, упевненість
Конфліктні	напруженість, суперечки	тривожність, агресивність
Емоційно дистанційовані	нестача підтримки, формальність	замкнутість, невпевненість
Авторитарні	жорсткий контроль	залежність, страх помилки
Ліберальні	недостатній контроль	імпульсивність, труднощі саморегуляції

У сучасній психології також наголошується на значенні партнерських взаємин між батьками та дитиною. У таких сім'ях дошкільник розглядається як активний учасник взаємодії, думка якого враховується під час прийняття рішень [60]. Партнерський стиль взаємин сприяє формуванню самостійності, відповідальності та позитивного ставлення дитини до власних можливостей.

Особливого значення для психічного розвитку дошкільника набуває емоційна підтримка з боку батьків. Дослідники підкреслюють, що

підтримувальна сімейна атмосфера позитивно впливає на розвиток психологічної стійкості, здатності до подолання труднощів та соціальної адаптації [1]. Діти, які відчувають емоційну підтримку, частіше демонструють відкритість до спілкування, упевненість у собі та більш конструктивні форми поведінки.

У сучасних наукових дослідженнях також зазначається, що тип сімейних стосунків впливає на формування у дитини способів реагування на труднощі. Гармонійні взаємини сприяють розвитку адаптивних форм поведінки, зокрема звернення по допомогу, співпраці та пошуку конструктивного вирішення проблем [2]. Натомість конфліктні або емоційно нестабільні взаємини можуть формувати агресивні реакції, уникнення або емоційну дезорганізацію.

Таким чином, аналіз сучасних наукових джерел дозволяє зробити висновок, що типи сімейних стосунків є важливим психологічним чинником формування особистості дошкільника. Характер взаємин між членами родини визначає особливості емоційного розвитку дитини, її поведінкові реакції, рівень психологічної стійкості та здатність до соціальної адаптації.

Подальший аналіз проблеми типів сімейних стосунків дозволяє розглядати сім’ю як систему взаємопов’язаних емоційних і поведінкових відносин, у межах яких відбувається формування особистості дитини. У сучасній психології сім’я визначається не лише як середовище виховання, а й як важливий простір емоційного розвитку, соціалізації та формування базових моделей поведінки дошкільника [3]. Саме тому характер взаємин між членами родини значною мірою впливає на психічний стан дитини та її здатність до взаємодії з навколишнім світом.

У сучасних наукових дослідженнях особлива увага приділяється рівню емоційної близькості між батьками та дитиною. Дослідники підкреслюють, що теплі, довірливі взаємини сприяють розвитку у дошкільника впевненості у власних силах, позитивного ставлення до себе та емоційної стабільності [4]. За

умов емоційної підтримки дитина почувається психологічно захищеною, легше адаптується до нових ситуацій та більш активно взаємодіє з оточенням.

Водночас недостатній рівень емоційної близькості або емоційна холодність у сім'ї можуть негативно впливати на розвиток особистості дитини. У таких умовах дошкільники нерідко демонструють замкнутість, невпевненість, труднощі у вираженні емоцій та схильність до уникнення соціальної взаємодії [5]. Саме тому емоційний компонент сімейних взаємин виступає одним із ключових показників психологічного благополуччя дитини.

Важливим аспектом психологічної характеристики сімейних стосунків є стиль сімейної комунікації. У відкритих сімейних взаєминах дитина має можливість вільно висловлювати власні думки, ділитися переживаннями та отримувати підтримку з боку батьків [6]. Такий стиль спілкування позитивно впливає на розвиток комунікативних навичок, соціальної активності та здатності конструктивно розв'язувати конфлікти.

Натомість закритий або формальний стиль комунікації у сім'ї може обмежувати емоційний контакт між членами родини. У подібних умовах дитина нерідко стикається з труднощами у вираженні власних переживань та побудові довірливих взаємин з іншими людьми [7]. Це може негативно впливати на розвиток емоційної сфери та міжособистісної взаємодії дошкільника.

У сучасних дослідженнях також наголошується на значенні сімейної згуртованості. Згуртовані сім'ї характеризуються взаємною підтримкою, співпрацею та емоційною єдністю [8]. У таких родинах дитина відчуває себе значущою частиною сімейної системи, що позитивно впливає на розвиток її самооцінки та психологічної стійкості.

Особливу увагу дослідники приділяють ролі сімейних взаємин у формуванні поведінкових моделей дитини. Через спостереження за взаємодією батьків дошкільник засвоює способи реагування на конфлікти, труднощі та емоційно напружені ситуації [9]. Якщо у сім'ї переважають конструктивні

способи розв'язання проблем, дитина поступово переймає ці моделі поведінки. Натомість агресивна або нестабільна взаємодія між дорослими може формувати у дошкільника неадаптивні способи реагування.

Таблиця 1.14 – Особливості сімейної взаємодії та їх вплив на дитину

Особливості взаємин	Психологічний вплив
Емоційна підтримка	розвиток довіри та впевненості
Відкрита комунікація	формування комунікативних навичок
Сімейна згуртованість	психологічна стабільність
Конфліктність	емоційна напруженість
Емоційна дистанція	замкнутість, невпевненість

У сучасній психології сім'ї також підкреслюється значення батьківського ставлення до дитини. Позитивне ставлення, прийняття та підтримка створюють сприятливі умови для розвитку особистості дошкільника [10]. Діти, які відчувають любов і увагу з боку батьків, більш упевнено поводяться у соціальному середовищі та легше долають труднощі.

Натомість надмірна суворість, байдужість або суперечливість виховних впливів можуть негативно позначатися на психічному розвитку дитини [11]. У таких умовах дошкільники частіше демонструють тривожність, агресивність або труднощі у встановленні соціальних контактів.

Аналіз сучасних наукових джерел дозволяє зробити висновок, що тип сімейних стосунків безпосередньо впливає на формування поведінкових стратегій дошкільника. Гармонійні взаємини сприяють розвитку адаптивних форм поведінки та психологічної стійкості, тоді як конфліктне або емоційно нестабільне сімейне середовище може формувати неадаптивні способи реагування на труднощі [12].

Таким чином, типи сімейних стосунків виступають важливим психологічним чинником розвитку особистості дитини дошкільного віку.

Характер взаємин між членами родини визначає особливості емоційної сфери, соціальної поведінки, самооцінки та здатності дошкільника до адаптації у соціальному середовищі.

У сучасних психологічних дослідженнях також приділяється увага впливу типів сімейних стосунків на формування емоційної саморегуляції дошкільника. Дослідники наголошують, що саме в умовах сімейної взаємодії дитина поступово навчається контролювати власні емоції, керувати поведінкою та дотримуватися соціальних норм [13]. Рівень розвитку емоційної саморегуляції значною мірою залежить від характеру спілкування у родині та способів реагування батьків на емоційні прояви дитини.

У гармонійних сім'ях батьки, як правило, допомагають дитині усвідомлювати власні переживання, підтримують її у складних ситуаціях та демонструють конструктивні способи реагування на труднощі [14]. У таких умовах дошкільник поступово навчається виражати емоції соціально прийнятним способом, краще контролює власну поведінку та демонструє вищий рівень психологічної стійкості.

Натомість у конфліктних або емоційно нестабільних сім'ях дитина часто стикається з агресивними формами взаємодії, емоційною напруженістю або непослідовністю виховних впливів [15]. Це може ускладнювати розвиток самоконтролю та сприяти формуванню імпульсивних або неадаптивних поведінкових реакцій.

Особливе значення у психологічній характеристиці сімейних взаємин має рівень емоційного прийняття дитини. У сучасній психології прийняття розглядається як позитивне ставлення батьків до дитини незалежно від її успіхів або поведінки [16]. Атмосфера прийняття сприяє розвитку позитивної самооцінки, емоційної стабільності та впевненості у власних силах.

Водночас емоційне неприйняття або постійна критика можуть негативно впливати на психічний розвиток дошкільника. Дослідники зазначають, що діти,

які часто стикаються з осудом або байдужістю з боку батьків, нерідко демонструють підвищену тривожність, невпевненість та труднощі у соціальній взаємодії [17].

У сучасних дослідженнях також наголошується на ролі сімейних взаємин у формуванні соціальної компетентності дитини. Саме у процесі взаємодії з близькими дорослими дошкільник навчається співпрацювати, домовлятися, враховувати інтереси інших людей та дотримуватися соціальних правил [18]. Гармонійні сімейні стосунки сприяють формуванню комунікативної активності та позитивного ставлення до соціального оточення.

Особливу увагу дослідники приділяють впливу сімейного середовища на формування у дитини способів реагування на конфлікти. У родинах, де конфлікти вирішуються конструктивно через діалог та співпрацю, дошкільники частіше демонструють здатність до компромісу та конструктивного подолання труднощів [19]. Натомість агресивний стиль взаємодії між членами сім'ї може формувати у дитини схильність до конфліктної поведінки або уникнення проблемних ситуацій.

Таблиця 1.15 – Вплив типів сімейних стосунків на поведінкові особливості дошкільника

Тип сімейних стосунків	Поведінкові особливості дитини
Гармонійні	упевненість, відкритість, співпраця
Конфліктні	агресивність, емоційна нестабільність
Авторитарні	залежність, страх помилки
Ліберальні	імпульсивність, труднощі самоконтролю
Емоційно дистанційовані	замкнутість, уникнення спілкування

У сучасній психології сім'ї також звертається увага на значення партнерських взаємин між батьками та дитиною. Партнерський стиль передбачає повагу до думки дошкільника, підтримку його самостійності та

активне залучення до сімейної взаємодії [20]. Такий тип взаємин позитивно впливає на розвиток відповідальності, ініціативності та впевненості у власних можливостях.

Важливим аспектом сімейних стосунків є також ступінь емоційної залученості батьків у життя дитини. Дослідники підкреслюють, що активна участь дорослих у спільній діяльності, підтримка інтересів дошкільника та емоційна увага створюють сприятливі умови для гармонійного психічного розвитку [21]. Саме завдяки емоційній залученості у дитини формується почуття значущості та психологічної захищеності.

У сучасних умовах проблема типів сімейних стосунків набуває особливої актуальності у зв'язку зі зростанням психоемоційного навантаження на дітей. Соціальні зміни, інформаційне перевантаження та нестабільність зовнішнього середовища посилюють потребу дитини у підтримувальному сімейному середовищі [22]. Саме тому гармонійні взаємини між членами родини виступають важливим ресурсом психологічної стабільності дошкільника.

Таким чином, аналіз сучасних наукових джерел дозволяє стверджувати, що типи сімейних стосунків є важливим чинником формування особистості дитини дошкільного віку. Характер взаємин між членами родини визначає особливості емоційного розвитку, поведінкових реакцій, соціальної активності та психологічної стійкості дошкільника. Гармонійні сімейні взаємини сприяють формуванню адаптивних способів поведінки та позитивного ставлення дитини до себе й навколишнього світу.

Подальше вивчення типів сімейних стосунків у сучасній психології дозволяє розглядати сім'ю як провідний фактор формування адаптивної поведінки дитини. Саме у процесі щоденної взаємодії з батьками дошкільник набуває первинного досвіду реагування на життєві труднощі, конфлікти та емоційно напружені ситуації [23]. Характер сімейних взаємин визначає не лише емоційний стан дитини, а й особливості її подальшої соціальної поведінки.

У сучасних дослідженнях наголошується, що гармонійні сімейні взаємини сприяють розвитку у дошкільника відчуття психологічної безпеки. Якщо дитина впевнена у підтримці батьків, вона більш активно взаємодіє з навколишнім середовищем, легше долає труднощі та проявляє вищий рівень соціальної активності [24]. Позитивний емоційний клімат у сім'ї створює умови для розвитку довіри до світу та впевненості у власних можливостях.

Важливим компонентом сімейних взаємин є характер батьківської підтримки. У підтримувальних родинах батьки допомагають дитині переживати невдачі, заохочують її до самостійності та формують позитивне ставлення до подолання труднощів [25]. Саме така взаємодія сприяє розвитку адаптивних поведінкових стратегій та психологічної стійкості дошкільника.

Натомість у сім'ях із високим рівнем емоційної напруженості або недостатньою підтримкою у дітей можуть формуватися деструктивні способи реагування. Дослідники зазначають, що постійні конфлікти між батьками, агресивний стиль взаємодії або емоційна байдужість можуть призводити до розвитку тривожності, страхів, агресивності та труднощів у спілкуванні [26].

У сучасній психології також підкреслюється значення стабільності сімейних взаємин. Стабільне сімейне середовище забезпечує дитині передбачуваність та емоційну безпеку, що позитивно впливає на розвиток самоконтролю та довільної поведінки [27]. Діти, які виховуються у стабільних умовах, частіше демонструють упевненість, відкритість до спілкування та здатність конструктивно вирішувати проблемні ситуації.

Особливу роль у психологічній характеристиці сімейних взаємин відіграє емоційна взаємодія між батьками. Якщо між дорослими переважають співпраця, взаєморозуміння та підтримка, дитина сприймає такі форми поведінки як нормативні та надалі використовує їх у власній взаємодії з іншими людьми [28]. Натомість постійні конфлікти між батьками можуть формувати у дошкільника відчуття нестабільності та емоційної небезпеки.

У сучасних наукових дослідженнях також зазначається, що тип сімейних стосунків впливає на формування у дитини рівня тривожності. У гармонійних родинах дошкільники, як правило, демонструють нижчий рівень емоційної напруги та більш стабільний психічний стан [29]. Натомість у конфліктних або авторитарних сім'ях діти нерідко переживають страх осуду, невпевненість або внутрішнє емоційне напруження.

Таблиця 1.16 – Вплив сімейних взаємин на емоційний розвиток дошкільника

Особливості сімейних взаємин	Вплив на емоційний розвиток
Підтримка та довіра	емоційна стабільність
Стабільність взаємин	психологічна безпека
Конструктивна взаємодія	розвиток самоконтролю
Конфліктність	тривожність, агресивність
Емоційна байдужість	невпевненість, замкнутість

У сучасній психології розвитку також наголошується на ролі сім'ї у формуванні у дитини здатності до соціальної адаптації. Саме через сімейну взаємодію дошкільник навчається співпрацювати, дотримуватися правил та будувати міжособистісні стосунки [30]. Гармонійні сімейні взаємини сприяють формуванню позитивного ставлення до інших людей та розвитку соціальної компетентності.

Важливим аспектом типів сімейних стосунків є також рівень батьківської вимогливості. Помірна вимогливість у поєднанні з підтримкою сприяє розвитку відповідальності, самостійності та організованості дошкільника [31]. Натомість надмірна суворість або повна відсутність контролю можуть негативно впливати на формування поведінкової саморегуляції.

У сучасних дослідженнях також зазначається, що тип сімейних стосунків впливає на розвиток у дитини здатності до подолання труднощів. Діти, які

виховуються у підтримувальному сімейному середовищі, частіше використовують адаптивні способи поведінки – звернення по допомогу, співпрацю або активний пошук вирішення проблеми [32]. Натомість у конфліктних сім'ях можуть формуватися уникнення труднощів, агресивні реакції або емоційна дезорганізація.

Таким чином, типи сімейних стосунків є важливим психологічним чинником розвитку особистості дитини дошкільного віку. Саме характер взаємин між членами родини визначає особливості емоційного розвитку, соціальної адаптації, поведінкових реакцій та способів подолання труднощів. Гармонійне сімейне середовище створює сприятливі умови для формування психологічної стійкості та адаптивної поведінки дошкільника.

У сучасній психології сім'ї також приділяється увага впливу типів сімейних стосунків на формування у дитини здатності до емоційного реагування у стресових ситуаціях. Дослідники підкреслюють, що саме у сімейному середовищі дошкільник набуває первинного досвіду подолання труднощів, переживання невдач та взаємодії з емоційно складними ситуаціями [33]. Характер взаємин між членами родини визначає, наскільки ефективно дитина зможе адаптуватися до змін та реагувати на психологічне навантаження.

У гармонійних сім'ях батьки зазвичай допомагають дитині усвідомлювати власні емоції та підтримують її у процесі подолання труднощів [34]. Таке ставлення сприяє розвитку впевненості у власних силах, емоційної стійкості та здатності конструктивно реагувати на проблемні ситуації. Дошкільники, які виховуються у підтримувальному сімейному середовищі, частіше демонструють відкритість до спілкування та готовність звертатися по допомогу.

Натомість у сім'ях із нестабільними або конфліктними взаєминами діти можуть відчувати емоційну небезпеку та невпевненість. Постійні суперечки між батьками, емоційна дистанція або агресивна поведінка дорослих нерідко

призводять до розвитку у дошкільника тривожності, страхів або агресивних форм поведінки [35]. У таких умовах дитина може уникати труднощів або демонструвати емоційну дезорганізацію.

Важливе значення для розвитку особистості має рівень довіри між членами родини. У сім'ях, де переважають взаєморозуміння та емоційна підтримка, дитина почувається психологічно захищеною та більш упевненою у взаємодії з іншими людьми [36]. Саме довірливі взаємини створюють умови для розвитку позитивної самооцінки та стабільного емоційного стану.

У сучасних дослідженнях також наголошується на ролі сімейних стосунків у формуванні комунікативної активності дошкільника. Відкрита сімейна комунікація сприяє розвитку навичок спілкування, уміння висловлювати власні переживання та конструктивно вирішувати конфлікти [37]. Діти, які мають можливість вільно спілкуватися з батьками, частіше демонструють соціальну активність та впевненість у взаємодії з однолітками.

Особливу увагу дослідники приділяють ролі сім'ї у формуванні поведінкових моделей дитини. Через наслідування поведінки дорослих дошкільник засвоює способи реагування на труднощі, конфлікти та емоційне напруження [38]. Якщо батьки використовують конструктивні способи взаємодії, дитина поступово переймає ці моделі поведінки. Натомість агресивна або непослідовна поведінка дорослих може сприяти формуванню неадаптивних форм реагування.

Таблиця 1.17 – Взаємозв'язок типів сімейних стосунків та особливостей поведінки дошкільника

Тип сімейних взаємин	Особливості поведінки дитини
Гармонійні	упевненість, емоційна стабільність
Демократичні	самостійність, соціальна активність
Авторитарні	залежність, страх помилки
Конфліктні	агресивність, тривожність
Емоційно дистанційовані	замкнутість, уникнення спілкування

У сучасній психології також підкреслюється, що сімейне середовище відіграє важливу роль у формуванні здатності дитини до самостійного вирішення труднощів. За умов підтримувальних взаємин дошкільник більш активно проявляє ініціативу, прагне знаходити способи подолання проблем та демонструє вищий рівень адаптивності [39]. Такі діти краще контролюють власну поведінку та легше пристосовуються до нових соціальних умов.

Натомість надмірний контроль або емоційна байдужість можуть обмежувати розвиток самостійності дошкільника. У подібних умовах дитина часто стає залежною від оцінки дорослих, боїться помилок або уникає складних ситуацій [40]. Це негативно впливає на формування психологічної стійкості та поведінкової саморегуляції.

У сучасних дослідженнях також зазначається, що гармонійні сімейні взаємини позитивно впливають на формування у дитини позитивного образу світу. Якщо дошкільник відчуває підтримку та емоційне прийняття у сім'ї, у нього формується довіра до інших людей та позитивне ставлення до соціального середовища [41]. Саме тому сім'я виступає важливим чинником формування базового відчуття безпеки та психологічного благополуччя.

Таким чином, типи сімейних стосунків визначають особливості емоційного розвитку, поведінкових реакцій та соціальної адаптації дошкільника. Гармонійне сімейне середовище сприяє формуванню психологічної стійкості, адаптивних способів поведінки та позитивного ставлення дитини до себе й навколишнього світу.

У сучасній психології розвитку особлива увага приділяється проблемі формування у дошкільників адаптивних способів поведінки, оскільки саме у цьому віковому періоді закладаються основи майбутньої емоційної стійкості та здатності до подолання труднощів. Дослідники підкреслюють, що тип сімейних стосунків безпосередньо впливає на формування у дитини моделей реагування на стресові ситуації, конфлікти та життєві труднощі [42]. Саме сім'я є першим

соціальним середовищем, у якому дитина засвоює способи взаємодії з іншими людьми та навчається долати емоційне напруження.

У гармонійних сім’ях дошкільники, як правило, мають вищий рівень емоційної стабільності та демонструють конструктивні форми поведінки. За умов підтримки та довірливих взаємин дитина частіше звертається по допомогу до дорослих, намагається знайти вирішення проблемної ситуації та відкрито виражає власні емоції [43]. Такі особливості поведінки свідчать про формування адаптивних механізмів реагування та позитивно впливають на подальшу соціальну адаптацію дошкільника.

Натомість у сім’ях із конфліктними або емоційно нестабільними взаєминами діти можуть демонструвати агресивні реакції, уникнення труднощів або підвищену емоційну напруженість [44]. Дослідники пояснюють це тим, що дитина, спостерігаючи за поведінкою дорослих, засвоює не лише способи взаємодії, а й моделі емоційного реагування. Якщо у сімейному середовищі переважають агресія, конфлікти або нестача підтримки, це може негативно впливати на формування поведінкових стратегій дошкільника.

У сучасній психологічній літературі також підкреслюється, що важливим чинником гармонійного розвитку дитини є стабільність сімейних взаємин. Передбачуваність поведінки дорослих, чіткість правил та емоційна послідовність створюють для дошкільника відчуття безпеки та психологічного комфорту [45]. Саме за таких умов у дитини формується здатність до самоконтролю, впевненість у собі та позитивне ставлення до навколишнього світу.

Особливе значення має характер взаємодії між батьками та дитиною у ситуаціях труднощів. Якщо дорослі підтримують дошкільника, допомагають йому усвідомити власні переживання та спільно шукають шляхи вирішення проблем, у дитини поступово формується конструктивне ставлення до

подолання складних ситуацій [46]. Такі діти менш схильні до панічних реакцій, емоційної дезорганізації або уникнення проблем.

У сучасних дослідженнях також зазначається, що тип сімейних стосунків впливає на рівень соціальної активності дошкільника. Діти, які виховуються у підтримувальному сімейному середовищі, частіше демонструють ініціативність, відкритість до спілкування та здатність до співпраці [47]. Вони легше встановлюють контакти з однолітками та більш упевнено почуваються у нових соціальних умовах.

Водночас емоційно дистанційовані або надмірно авторитарні взаємини можуть негативно впливати на розвиток соціальної компетентності дитини. У таких умовах дошкільники нерідко стають замкнутими, невпевненими або залежними від оцінки дорослих [48]. Це може ускладнювати процес соціальної адаптації та формування позитивних міжособистісних взаємин.

У сучасній психології сім'ї також наголошується на важливості емоційної підтримки у формуванні психологічної стійкості дитини. Саме підтримувальна атмосфера у родині допомагає дошкільнику краще справлятися зі стресовими ситуаціями, контролювати власні емоції та зберігати емоційну рівновагу [49]. Діти, які відчувають прийняття та підтримку з боку батьків, зазвичай демонструють вищий рівень адаптивності та емоційної врівноваженості.

Таким чином, аналіз сучасних наукових джерел дозволяє стверджувати, що типи сімейних стосунків є важливим чинником формування особистості дошкільника. Характер взаємин між членами родини визначає особливості емоційного розвитку, соціальної поведінки, психологічної стійкості та способів реагування дитини на труднощі. Гармонійні сімейні взаємини створюють сприятливі умови для розвитку адаптивних форм поведінки та позитивного психічного розвитку дошкільника [50].

1.3. Особливості формування копінг-стратегій у дітей дошкільного віку

Аналіз сучасних психологічних досліджень свідчить, що проблема психологічної адаптації людини до складних життєвих обставин посідає важливе місце в науковому дискурсі. У межах цього напряму особливу увагу дослідники приділяють копінг-стратегіям як механізмам подолання стресових ситуацій, труднощів та емоційно напружених подій. У працях, присвячених цій проблемі, поняття «копінг» використовується для позначення свідомих або частково неусвідомлених дій людини, спрямованих на подолання або послаблення негативного впливу стресових чинників [30]. Аналізуючи ці підходи, можна дійти висновку, що копінг-стратегії слід розглядати не як випадкові реакції, а як важливу складову адаптаційної активності особистості.

У психологічній літературі копінг-стратегії характеризуються як система поведінкових, когнітивних та емоційних способів реагування на життєві труднощі. Як зазначають дослідники, вони дають людині змогу підтримувати відносну психологічну рівновагу, регулювати емоційні стани та шукати шляхи вирішення проблем [31]. Узагальнюючи наукові підходи, можна стверджувати, що формування копінг-стратегій має тривалий характер і розпочинається ще в ранньому дитинстві, поступово ускладнюючись у процесі особистісного розвитку [31].

Особливого значення проблема копінг-поведінки набуває у дошкільному віці. Аналіз праць із психології дитинства показує, що саме в цей період відбувається інтенсивний розвиток емоційної сфери, становлення самосвідомості, активне формування мовлення, мислення та базових способів взаємодії з навколишнім світом [34]. Дошкільник уже стикається з численними ситуаціями фрустрації, заборони, невдачі, конфлікту чи емоційного напруження, однак його внутрішні механізми регуляції ще перебувають у

процесі становлення. Саме тому формування копінг-стратегій у цьому віці слід розглядати як важливий етап розвитку особистості.

Аналізуючи праці, присвячені дитячому копінгу, можна дійти висновку, що копінг-стратегії дошкільників суттєво відрізняються від стратегій дорослих. Це пов’язано з обмеженим життєвим досвідом, недостатньою сформованістю довільної поведінки, високою роллю безпосередніх емоційних реакцій та значною залежністю від дорослого [35]. Як зазначено в дослідженнях, дитина дошкільного віку частіше використовує прості та безпосередні способи реагування на труднощі, серед яких звернення по допомогу, відкритий емоційний вияв переживань, уникнення неприємної ситуації або переключення уваги [36]. Отже, копінг-поведінка дошкільника має переважно ситуативний, емоційно забарвлений і соціально опосередкований характер.

У працях, присвячених класифікації копінг-стратегій, зазвичай виокремлюють кілька основних груп способів подолання труднощів. Насамперед дослідники говорять про проблемно-орієнтовані стратегії, спрямовані на зміну ситуації або пошук конкретного рішення [37]. Аналізуючи ці підходи, можна зробити висновок, що для дошкільного віку проблемно-орієнтований копінг проявляється у спробах знайти вихід із труднощів самостійно або за допомогою дорослого.

Іншу групу становлять емоційно-орієнтовані стратегії, які пов’язані не стільки з розв’язанням самої проблеми, скільки з регуляцією внутрішнього емоційного стану. У дитячому віці такі стратегії можуть проявлятися у плачі, скаргах, пошуку підтримки, бажанні бути поруч із дорослим, а також у різних формах емоційного відреагування. Узагальнюючи наукові дані, можна стверджувати, що емоційно-орієнтований копінг є природним для дошкільників, оскільки саме емоційна реакція часто виступає первинною відповіддю на стресову або незрозумілу ситуацію.

Окрему групу становлять стратегії уникнення. У науковій літературі підкреслюється, що вони проявляються у прагненні дистанціюватися від неприємної ситуації, відмовитися від діяльності, переключитися на інше або ігнорувати джерело труднощів [38]. Аналізуючи ці підходи, можна дійти висновку, що в дошкільному віці уникнення є досить поширеним способом реагування, особливо в ситуаціях, коли дитина не має достатніх ресурсів для активного подолання проблеми.

Таким чином, узагальнюючи основні наукові підходи, можна виділити три найбільш поширені групи копінг-стратегій, що спостерігаються у дітей дошкільного віку.

Таблиця 1.18 – Основні типи копінг-стратегій у дітей дошкільного віку

Тип копінг-стратегії	Характеристика	Приклади поведінки
Проблемно-орієнтовані	спрямовані на вирішення проблемної ситуації	спроба самостійно знайти рішення, звернення по допомогу
Емоційно-орієнтовані	спрямовані на зменшення емоційного напруження	плач, вираження емоцій, пошук підтримки
Уникнення	уникнення неприємної ситуації	відхід від конфлікту, відмова від діяльності

Аналіз наведених типів дає підстави стверджувати, що копінг-стратегії дошкільників ще недостатньо диференційовані, однак уже мають відносно стійкі форми прояву. Їх вибір визначається не лише особливостями конкретної ситуації, а й рівнем розвитку емоційної регуляції, мислення, самосвідомості, а також характером взаємодії дитини з найближчим соціальним оточенням.

Особливості використання копінг-стратегій у дошкільному віці, як зазначають дослідники, значною мірою залежать від рівня розвитку емоційної регуляції [38]. Аналізуючи праці, присвячені цій проблемі, можна зробити

висновок, що дошкільник лише поступово навчається усвідомлювати власні емоції, розрізняти їх, керувати ними та обирати прийнятні способи їх вираження. Саме тому у складних ситуаціях діти часто реагують імпульсивно, безпосередньо й емоційно насичено.

У цьому контексті важливим є положення про те, що копінг-поведінка дитини формується не ізольовано, а в процесі взаємодії з дорослими. Як зазначається у працях психологів, соціальне середовище, передусім сім'я, виступає первинним простором засвоєння моделей подолання труднощів [39]. Аналізуючи ці підходи, можна дійти висновку, що дитина не просто спонтанно виробляє власні способи реагування, а значною мірою засвоює їх через спостереження за поведінкою дорослих, через їхні пояснення, підтримку або, навпаки, її відсутність.

Саме сімейне середовище, як показують дослідження, є тим простором, у якому дитина вперше стикається з ситуаціями труднощів і водночас отримує зразки їх подолання. Якщо у взаєминах із батьками переважають підтримка, емоційна близькість і послідовність, дитина частіше демонструє конструктивні способи реагування: звертається по допомогу, відкрито виражає переживання, намагається знайти рішення проблемної ситуації [39]. Натомість у конфліктних, нестабільних або емоційно дистанційованих родинах можуть формуватися менш ефективні способи реагування, зокрема уникнення, агресивні реакції або замкнутість [39].

Важливим чинником формування копінг-стратегій, як підкреслюється у наукових джерелах, є стиль батьківського виховання. Аналізуючи праці з психології сім'ї, можна зробити висновок, що демократичний стиль взаємин сприяє розвитку у дітей самостійності, впевненості у власних силах та активного ставлення до вирішення труднощів. Натомість авторитарний стиль часто формує залежність від зовнішнього контролю, страх помилки або протестну поведінку, а ліберальний може ускладнювати становлення

саморегуляції та відповідальності [40]. Таким чином, тип сімейної взаємодії створює певні передумови для розвитку або, навпаки, гальмування адаптивних копінг-стратегій.

Аналіз праць із психології дитинства також свідчить, що соціальний досвід дитини розширює її репертуар способів реагування на труднощі. У процесі взаємодії з однолітками, педагогами та іншими дорослими дошкільник поступово засвоює нові моделі поведінки, вчиться домовлятися, шукати допомогу, дотримуватися правил та виходити з конфліктних ситуацій [41]. Узагальнюючи ці підходи, можна дійти висновку, що копінг-стратегії формуються в контексті соціального досвіду, а не лише як індивідуальна характеристика дитини.

У сучасних умовах проблема формування копінг-стратегій у дітей набуває особливої актуальності. Як зазначають дослідники, сучасні діти дедалі частіше стикаються з підвищеним рівнем психоемоційного напруження, пов’язаного із соціальними змінами, інформаційним перевантаженням, нестабільністю зовнішнього середовища та іншими стресогенними чинниками [40]. Аналізуючи ці положення, можна зробити висновок, що розвиток ефективних стратегій подолання труднощів є важливою умовою психологічного благополуччя дитини вже у дошкільному віці.

Подальший аналіз проблеми дає підстави розглядати формування копінг-стратегій як складний багатофакторний процес, пов’язаний із розвитком когнітивної, емоційної та поведінкової сфер особистості дитини. Як підкреслюється у працях психологів, у дошкільному віці відбувається становлення здатності усвідомлювати власні переживання, розуміти причини емоційних станів і поступово опановувати прийнятні способи їх регуляції [41]. Саме тому копінг-стратегії дошкільників мають переважно ситуативний характер і значною мірою залежать від конкретних умов взаємодії з оточенням.

Однією з характерних особливостей копінг-поведінки дітей дошкільного віку є переважання емоційного реагування. У складних, незрозумілих або загрозливих ситуаціях дитина може демонструвати плач, образу, страх, агресію або шукати близькості з дорослим. Аналізуючи праці з цієї проблематики, можна зробити висновок, що подібні реакції є природними для цього віку, оскільки механізми довільної саморегуляції ще недостатньо сформовані [41].

Водночас у наукових дослідженнях наголошується, що важливою умовою розвитку більш ефективних копінг-стратегій є здатність дитини усвідомлювати власні емоції. Саме у процесі спілкування з дорослими дитина поступово навчається розпізнавати свої переживання, називати їх, розуміти причини їх виникнення і знаходити прийнятні способи їх вираження [41]. Аналізуючи ці підходи, можна стверджувати, що роль дорослого у формуванні копінг-поведінки полягає не лише у підтримці дитини, а й у допомозі їй осмислити власний емоційний досвід.

Не менш важливим чинником формування копінг-стратегій є розвиток когнітивної сфери. Як зазначають дослідники, у дошкільному віці активно розвиваються мислення, мовлення та уява, що дозволяє дитині поступово переходити від імпульсивних емоційних реакцій до більш усвідомлених способів реагування [42]. Аналізуючи ці праці, можна дійти висновку, що зростання когнітивних можливостей дитини розширює її адаптаційний потенціал: вона починає не лише переживати ситуацію, а й частково осмислювати її, передбачати наслідки власних дій та шукати можливі способи виходу з труднощів.

Одним із найбільш поширених способів подолання труднощів у дошкільному віці, як підкреслюють дослідники, є звернення по допомогу до дорослого. У складній ситуації дитина сприймає дорослого як джерело безпеки, захисту та підтримки, тому звернення до нього є цілком природною і адаптивною формою копінгу. Аналізуючи наукові підходи, можна зробити

висновок, що така стратегія є не ознакою слабкості, а важливим ресурсом психологічної адаптації, оскільки через підтримку дорослого дитина засвоює нові способи вирішення проблем.

У працях із дитячої психології також особливо наголошується на значенні ігрової діяльності у формуванні копінг-поведінки. Дослідники зазначають, що саме у грі дитина може символічно відтворювати складні життєві ситуації, осмислювати власні переживання і шукати нові способи реагування [42]. Узагальнюючи ці положення, можна стверджувати, що гра виконує не лише пізнавальну, а й психорегуляційну функцію, оскільки допомагає дитині відреаговувати емоції та освоювати адаптивні форми поведінки.

Важливу роль у формуванні копінг-стратегій відіграє також розвиток соціальних навичок. Як показує аналіз наукових джерел, у взаємодії з однолітками дошкільник стикається з різними соціальними ситуаціями, що вимагають певних способів реагування: необхідністю ділитися, домовлятися, відстоювати себе, визнавати помилки або шукати компроміс [43]. Саме тому соціальна взаємодія виступає важливим середовищем тренування копінг-поведінки.

Поряд із цим дослідники звертають увагу на зв’язок між розвитком копінг-стратегій і формуванням самооцінки дитини. Діти, які відчувають підтримку з боку дорослих, частіше мають позитивне ставлення до себе, проявляють більшу ініціативу у вирішенні проблем і рідше уникають складних ситуацій [44]. Натомість низька самооцінка може ускладнювати активне подолання труднощів і сприяти формуванню менш ефективних способів реагування, зокрема уникнення, емоційної пасивності або надмірної залежності від дорослого.

Подальше вивчення копінг-поведінки дошкільників пов’язане з класифікацією стратегій за критерієм їх адаптивності. У психологічній літературі підкреслюється, що не всі способи реагування однаково ефективні з

погляду довготривалої адаптації [45]. Саме тому дослідники розрізняють адаптивні, частково адаптивні та неадаптивні копінг-стратегії.

Таблиця 1.19 – Адаптивні та неадаптивні копінг-стратегії дітей дошкільного віку

Тип копінг-стратегії	Характеристика	Приклади поведінки
Адаптивні	сприяють вирішенню проблемної ситуації	звернення по допомогу, пошук рішення, співпраця
Частково адаптивні	тимчасово зменшують емоційне напруження	відволікання, переключення на іншу діяльність
Неадаптивні	не сприяють вирішенню проблеми	уникнення, агресія, відмова від діяльності

Аналізуючи наведені типи стратегій, можна дійти висновку, що адаптивний копінг у дошкільному віці пов’язаний насамперед із підтримувальною взаємодією з дорослим, активністю самої дитини та наявністю позитивного досвіду подолання труднощів. Неадаптивні ж стратегії частіше виникають у ситуаціях недостатньої підтримки, емоційного перевантаження або дефіциту соціально прийнятних моделей реагування.

У наукових працях також підкреслюється, що важливу роль у розвитку копінг-поведінки відіграє довільна регуляція поведінки. У дошкільному віці дитина поступово вчиться контролювати емоції, стримувати імпульсивні реакції та підпорядковувати поведінку вимогам ситуації [46]. Аналізуючи ці підходи, можна стверджувати, що становлення довільної регуляції є важливою психологічною основою переходу від імпульсивного реагування до більш усвідомлених форм копінгу.

Не менш значущим є розвиток мовлення. Як зазначають дослідники, мовлення виступає важливим інструментом осмислення ситуації, вербалізації переживань і звернення по допомогу [46]. Дитина, яка здатна назвати власні

емоції, описати труднощі та звернутися до дорослого або однолітка, має більше можливостей для конструктивного подолання стресової ситуації.

У працях із психології розвитку звертається увага і на значення уяви та наочно-образного мислення. Завдяки розвитку цих психічних процесів дитина може моделювати можливі варіанти поведінки, відтворювати складні ситуації у грі та випробовувати різні способи реагування [47]. Узагальнюючи ці положення, можна дійти висновку, що когнітивний розвиток безпосередньо розширює репертуар копінг-стратегій дошкільника.

Особливий інтерес у наукових дослідженнях становить механізм соціального навчання. Як зазначають дослідники, дитина значною мірою засвоює способи реагування на труднощі, спостерігаючи за поведінкою значущих дорослих [48]. Якщо батьки та педагоги демонструють конструктивні способи вирішення проблем, спокійне ставлення до труднощів і здатність до емоційної саморегуляції, дитина поступово переймає ці моделі. Саме тому сімейне середовище можна розглядати як важливий простір формування первинних механізмів копінгу.

Аналізуючи праці, присвячені емоційному інтелекту, можна також зробити висновок, що здатність розуміти власні емоції та емоції інших людей прямо пов’язана з ефективністю копінг-поведінки [49]. Діти з вищим рівнем емоційної компетентності, як правило, краще усвідомлюють свої переживання, рідше діють імпульсивно і частіше використовують соціально прийнятні форми реагування на труднощі.

Дослідники наголошують і на значенні індивідуальних особливостей дитини. Темперамент, рівень тривожності, чутливість до зовнішніх впливів, попередній досвід невдач чи успіху можуть суттєво впливати на вибір копінг-стратегій [50]. Аналізуючи ці підходи, можна стверджувати, що копінг-поведінка є результатом взаємодії зовнішніх умов і внутрішніх психологічних характеристик дитини.

Таким чином, узагальнюючи результати аналізу наукових джерел, можна дійти висновку, що формування копінг-стратегій у дітей дошкільного віку є складним, багаторівневим і соціально зумовленим процесом. На цей процес впливають рівень розвитку емоційної та когнітивної сфер дитини, її соціальний досвід, індивідуально-психологічні особливості та характер взаємин із дорослими.

Особливе значення у формуванні копінг-поведінки має сімейне середовище, оскільки саме в родині дитина отримує перший досвід подолання труднощів, спостерігає за поведінкою дорослих у складних ситуаціях і засвоює базові способи реагування на життєві виклики. Саме тому можна стверджувати, що тип сімейних стосунків, стиль виховання та емоційна атмосфера родини виступають важливими чинниками формування копінг-стратегій дошкільників.

Отже, аналіз теоретичних підходів до дослідження копінг-стратегій у дітей дошкільного віку свідчить про те, що копінг-поведінка формується поступово і має виразну залежність від соціального середовища розвитку дитини. Це дає підстави розглядати сімейне середовище як один із ключових чинників формування поведінкових моделей подолання труднощів і підтверджує доцільність подальшого емпіричного вивчення взаємозв’язку типів сімейних стосунків та копінг-стратегій дошкільників.

Узагальнення праць, присвячених сімейній взаємодії, особливостям психічного розвитку дитини та механізмам подолання труднощів, дозволяє розглядати сім’ю як провідне середовище соціалізації та один із найважливіших чинників формування особистості дитини. Саме в межах родини дошкільник набуває перший досвід емоційної взаємодії, засвоює норми поведінки, моделі спілкування, способи реагування на труднощі та формує базові уявлення про себе й навколишній світ.

Аналіз праць із психології сім’ї свідчить, що сімейні стосунки мають багатовимірний характер і охоплюють емоційний, поведінковий,

комунікативний та ціннісний аспекти взаємодії між членами родини. Саме якість цих взаємин визначає психологічний клімат сім'ї та створює умови для розвитку дитини. Сприятливе сімейне середовище, побудоване на підтримці, довірі, емоційній близькості, взаємній повазі та послідовності виховних впливів, формує оптимальні передумови для гармонійного розвитку дошкільника. За таких умов у дитини розвиваються почуття безпеки, позитивне ставлення до себе, відкритість до взаємодії з іншими, здатність до саморегуляції та конструктивної поведінки. Натомість конфліктність, емоційна дистанція, непослідовність вимог, надмірний контроль або байдужість можуть негативно впливати на психічний розвиток дитини, спричиняючи тривожність, невпевненість, агресивність, замкнутість і труднощі соціальної адаптації.

Узагальнення досліджень, присвячених типам сімейних стосунків, дає змогу зробити висновок, що вони є важливою психологічною характеристикою родини, яка відображає рівень емоційної близькості між її членами, стиль комунікації, розподіл ролей, характер батьківського контролю та загальну модель взаємодії. Теоретичний аналіз показав, що найбільш сприятливими для розвитку дитини є гармонійні, демократичні та підтримувальні взаємини, оскільки вони забезпечують поєднання емоційної підтримки, вимогливості та умов для самостійності. Саме за таких обставин найефективніше формуються довільна поведінка, соціальна компетентність, відповідальність і впевненість у власних силах. Водночас авторитарні, конфліктні, емоційно відсторонені, гіперопікуючі або непослідовні сімейні взаємини можуть ускладнювати особистісне становлення дошкільника, гальмувати розвиток самостійності та знижувати його здатність до конструктивного подолання труднощів.

Аналіз наукових підходів до проблеми копінг-поведінки дозволяє розглядати копінг-стратегії як систему поведінкових, емоційних і частково когнітивних способів реагування на складні життєві обставини, спрямованих на зниження психоемоційного напруження та адаптацію до вимог ситуації. У

дошкільному віці ці стратегії ще не мають повністю усвідомленого й стійкого характеру, однак уже проявляються у вигляді певних моделей поведінки. Найчастіше йдеться про звернення по допомогу, емоційне реагування, уникнення, переключення уваги, ігрове відреагування, а також спроби самостійного подолання труднощів. Теоретичний аналіз показав, що формування цих стратегій залежить від рівня розвитку емоційної регуляції, мислення, мовлення, уяви, самооцінки, емпатії та соціального досвіду дитини.

Особливу увагу в процесі теоретичного аналізу було приділено ролі сімейного середовища у становленні копінг-стратегій дошкільника. Як свідчать праці дослідників, саме родина є першим соціальним простором, у якому дитина стикається з труднощами, переживає фрустрацію, конфлікти, невдачі та вчиться реагувати на них. Батьки виступають для дитини первинною моделлю подолання стресових ситуацій. Через спостереження за поведінкою дорослих, емоційне наслідування, спільне проживання складних ситуацій і підтримку в процесі їх подолання дитина поступово засвоює певні способи реагування, які згодом закріплюються як індивідуальні копінг-стратегії. Підтримувальна, стабільна та емоційно безпечна атмосфера в сім’ї сприяє формуванню більш адаптивних способів подолання труднощів, тоді як напружені, нестійкі або деструктивні взаємини можуть зумовлювати розвиток неадаптивних форм реагування.

Отже, результати теоретичного аналізу дають підстави стверджувати, що між типом сімейних стосунків і особливостями копінг-стратегій дітей дошкільного віку існує закономірний взаємозв’язок. Характер сімейної взаємодії безпосередньо впливає на формування емоційної сфери дитини, її самооцінки, соціальної компетентності та способів подолання життєвих труднощів. Це підтверджує наукову обґрунтованість обраної теми дослідження та створює теоретичну основу для подальшого емпіричного вивчення взаємозв’язку типів сімейних стосунків з особливостями копінг-стратегій дошкільників.

РОЗДІЛ 2
ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ТИПІВ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ З ОСОБЛИВОСТЯМИ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ ДОШКІЛЬНИКІВ

2.1. Аналіз методик дослідження типів сімейнихстосунків та копінг-стратегій дошкільників

Емпіричне дослідження взаємозв'язку типів сімейних стосунків та особливостей копінг-стратегій дошкільників проводилося з метою виявлення впливу сімейного середовища на формування способів поведінки дітей у ситуаціях труднощів та емоційного напруження. Організація дослідження передбачала комплексне вивчення особливостей сімейної взаємодії, характеру виховання та поведінкових реакцій дітей дошкільного віку у складних життєвих ситуаціях.

Актуальність емпіричного дослідження зумовлена тим, що саме у дошкільному віці відбувається активне формування емоційної сфери, навичок саморегуляції та способів реагування на труднощі. Сім'я виступає першим соціальним середовищем розвитку дитини, у межах якого формуються базові моделі поведінки, емоційного реагування та взаємодії з іншими людьми. Саме тому особливості сімейних стосунків мають важливе значення для формування адаптивних або неадаптивних копінг-стратегій дошкільників.

Дослідження проводилося на базі закладу дошкільної освіти. У ньому взяли участь 20 дітей старшого дошкільного віку та 40 батьків. Вік дітей становив 5–6 років. До складу вибірки увійшли 11 дівчаток та 9 хлопчиків. Усі діти постійно відвідували заклад дошкільної освіти та виховувалися у сімейному середовищі.

Під час формування вибірки враховувалися такі критерії:

- дошкільний вік дітей;
- регулярне відвідування закладу дошкільної освіти;
- участь батьків у дослідженні;
- відсутність виражених порушень психічного розвитку у дітей.

Таблиця 2.1 – Характеристика вибірки дослідження

Показник	Кількість
Загальна кількість дітей	20
Хлопчики	9
Дівчатка	11
Батьки	40
Вік дітей	5–6 років

Організація дослідження включала кілька послідовних етапів. На першому етапі було здійснено аналіз наукової літератури з проблеми сімейних стосунків та копінг-поведінки дітей дошкільного віку. Аналіз теоретичних джерел дозволив визначити основні наукові підходи до вивчення сімейної взаємодії, особливостей емоційного розвитку дошкільників та специфіки формування копінг-стратегій у дитячому віці.

Другий етап передбачав добір психодіагностичного інструментарію відповідно до мети та завдань дослідження. Особлива увага приділялася підбору методик, які відповідають віковим особливостям дошкільників та дозволяють отримати достовірні результати щодо особливостей сімейного середовища та поведінки дітей у ситуаціях труднощів.

Третій етап включав безпосереднє проведення емпіричного дослідження. На завершальному етапі здійснювалися кількісний та якісний аналіз результатів, їх інтерпретація та встановлення взаємозв’язку між типами сімейних стосунків і копінг-стратегіями дошкільників.

Для дослідження типів сімейних стосунків було використано методику визначення особливостей сімейної взаємодії та стилів батьківського ставлення до дитини. Методика спрямована на вивчення психологічного клімату сім'ї, рівня емоційної підтримки, характеру спілкування між членами родини, особливостей контролю та виховного впливу батьків на дитину.

Методика дозволяє визначити такі типи сімейних стосунків:

- гармонійні;
- демократичні;
- авторитарні;
- конфліктні;
- емоційно дистанційовані.

Гармонійні сімейні стосунки характеризуються позитивним емоційним кліматом, взаємною підтримкою, довірою та відкритістю у спілкуванні. У таких сім'ях батьки приділяють увагу емоційним потребам дитини, підтримують її самостійність та сприяють формуванню позитивної самооцінки.

Демократичний тип взаємин передбачає поєднання підтримки та помірної вимогливості. Для таких сімей характерними є співпраця між батьками та дитиною, врахування думки дошкільника та створення умов для розвитку відповідальності й самостійності.

Авторитарний тип сімейних стосунків характеризується жорстким контролем, високим рівнем вимог та недостатнім урахуванням емоційних потреб дитини. У таких сім'ях переважає орієнтація на дисципліну та підпорядкування.

Конфліктний тип взаємин супроводжується емоційною нестабільністю, частими суперечками між членами родини та напруженим психологічним кліматом. Подібні взаємини можуть негативно впливати на емоційний стан дитини та формування її поведінкових реакцій.

Емоційно дистанційовані взаємини характеризуються недостатнім рівнем емоційної близькості між членами родини, формальним характером спілкування та низьким рівнем емоційної підтримки дитини.

Дослідження проводилося шляхом анкетування батьків. Учасникам пропонувалися твердження, що стосувалися особливостей спілкування у сім'ї, взаємодії з дитиною, емоційної підтримки, способів реагування на труднощі та характеру виховання. Батьки оцінювали запропоновані ситуації відповідно до особливостей власної сімейної взаємодії.

Отримані результати дозволили визначити домінуючі типи сімейних стосунків у досліджуваних родинах та встановити особливості психологічного клімату сім'ї.

Для дослідження копінг-стратегій дошкільників було використано комплекс методів, що включав:

- спостереження;
- бесіду;
- експертне оцінювання вихователів.

Метод спостереження застосовувався для вивчення особливостей поведінки дітей у ситуаціях труднощів, конфліктів, невдач або емоційного напруження. Спостереження проводилося у природних умовах освітнього процесу та повсякденної взаємодії дітей, що дозволило отримати об'єктивну інформацію про особливості їхньої поведінки.

Особлива увага приділялася способам реагування дошкільників на заборони, конфлікти з однолітками, труднощі у виконанні завдань, ситуації невдачі та емоційного дискомфорту.

У процесі спостереження оцінювалися:

— емоційні реакції дітей;
— рівень самоконтролю;
— здатність звертатися по допомогу;

— схильність до уникнення труднощів;

— агресивні прояви;

— прагнення самостійно вирішувати проблему.

Бесіда з дітьми проводилася індивідуально та була спрямована на виявлення особливостей реагування дошкільників у складних ситуаціях. Дітям пропонувалися доступні для розуміння ситуації, пов’язані з конфліктами, страхом, образою, труднощами у спілкуванні або невдачами у діяльності.

Під час бесіди визначалися:

— особливості емоційного реагування;

— способи подолання труднощів;

— готовність звертатися по допомогу;

— рівень усвідомлення власних переживань.

Для підвищення достовірності результатів було використано експертне оцінювання вихователів. Вихователі оцінювали поведінку дітей у різних ситуаціях взаємодії та надавали характеристику особливостей їхнього реагування у конфліктних або емоційно напружених ситуаціях.

У процесі дослідження було виділено кілька основних груп копінг-стратегій дошкільників:

— проблемно-орієнтовані;

— емоційно-орієнтовані;

— стратегії уникнення;

— агресивні реакції;

— пошук підтримки.

Проблемно-орієнтовані стратегії проявлялися у прагненні дитини самостійно знайти вирішення проблемної ситуації або звернутися по допомогу до дорослого. Емоційно-орієнтовані стратегії були пов’язані з плачем, переживаннями або емоційним реагуванням. Стратегії уникнення проявлялися у небажанні взаємодіяти або прагненні уникнути складної ситуації. Агресивні

реакції супроводжувалися конфліктністю, роздратуванням або фізичними проявами агресії. Пошук підтримки проявлявся у зверненні до дорослого по допомогу чи емоційну підтримку.

Отримані результати дослідження оброблялися за допомогою кількісного та якісного аналізу. Для встановлення взаємозв'язку між типами сімейних стосунків та копінг-стратегіями дошкільників використовувався кореляційний аналіз.

Таким чином, використаний комплекс методів дозволив всебічно дослідити особливості сімейних стосунків та копінг-поведінки дітей дошкільного віку. Поєднання анкетування батьків, спостереження, бесіди та експертного оцінювання вихователів забезпечило достовірність та об'єктивність результатів емпіричного дослідження.

2.2. Результати емпіричного дослідження та аналіз взаємозв'язку типів сімейних стосунків з копінг-стратегіями дошкільників

На другому етапі емпіричного дослідження було здійснено аналіз типів сімейних стосунків у досліджуваних родинах. Основною метою даного етапу стало визначення особливостей сімейної взаємодії, емоційного клімату сім'ї, характеру виховного впливу батьків на дитину та встановлення психологічних умов, у яких формується поведінка дошкільників.

Актуальність дослідження типів сімейних стосунків зумовлена тим, що саме сім'я є першим соціальним середовищем розвитку дитини. У процесі взаємодії з батьками дошкільник засвоює норми поведінки, способи емоційного реагування, моделі взаємодії з іншими людьми та особливості подолання труднощів. Від психологічного клімату сім'ї значною мірою залежить рівень емоційної стабільності дитини, її впевненість у собі, здатність до самоконтролю та соціальної адаптації.

Дослідження типів сімейних стосунків проводилося шляхом анкетування батьків. Учасникам пропонувалися твердження, що стосувалися особливостей взаємодії з дитиною, стилю виховання, рівня емоційної підтримки, способів реагування на труднощі та характеру спілкування у сім'ї. Отримані результати дозволили визначити домінуючі типи сімейних взаємин та охарактеризувати психологічну атмосферу родинного середовища.

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що серед досліджуваних родин переважають гармонійні та демократичні сімейні стосунки. Подібні взаємини характеризуються позитивним психологічним кліматом, відкритою комунікацією між членами родини, взаємною підтримкою та емоційною близькістю.

Водночас у частини сімей було виявлено авторитарні, конфліктні та емоційно дистанційовані взаємини, які характеризуються недостатнім рівнем емоційної підтримки, нестабільністю психологічного клімату або домінуванням жорсткого контролю у процесі виховання дитини.

Таблиця 2.2 – Результати дослідження типів сімейних стосунків

Тип сімейних стосунків	Кількість сімей	%
Гармонійні	7	35
Демократичні	5	25
Авторитарні	4	20
Конфліктні	3	15
Емоційно дистанційовані	1	5

Аналіз результатів показав, що найбільш поширеним типом сімейних стосунків серед досліджуваних родин є гармонійні взаємини – 35 %. Для таких сімей характерними є довірливе спілкування, взаємоповага, емоційна підтримка дитини та позитивний психологічний клімат.

Батьки у гармонійних сім’ях приділяють достатню увагу емоційному стану дошкільника, підтримують його ініціативність та створюють умови для розвитку самостійності. У процесі взаємодії між членами родини переважають співпраця, взаєморозуміння та конструктивне вирішення конфліктних ситуацій.

Під час спостереження було встановлено, що діти з гармонійних сімей характеризуються більшою емоційною врівноваженістю, відкритістю до взаємодії та готовністю звертатися по допомогу до дорослих. У складних ситуаціях такі дошкільники рідше демонстрували агресивні реакції або уникнення труднощів. Вони частіше намагалися конструктивно вирішити проблему, взаємодіяли з однолітками та легше контролювали власні емоції.

Отримані результати свідчать про позитивний вплив гармонійного психологічного клімату сім’ї на формування емоційної стабільності та адаптивної поведінки дошкільників.

Демократичний тип сімейних стосунків було виявлено у 25 % досліджуваних родин. Для таких сімей характерним є поєднання емоційної підтримки та помірної вимогливості. Батьки враховують думку дитини, підтримують її самостійність та створюють сприятливі умови для розвитку відповідальності й соціальної активності.

У процесі дослідження було встановлено, що діти з демократичних сімей демонструють достатній рівень упевненості у собі, відкритість у спілкуванні та здатність до конструктивної взаємодії з іншими людьми. Такі дошкільники активніше взаємодіяли з однолітками, проявляли ініціативність та рідше демонстрували ознаки емоційної напруженості.

Під час спостереження також було помітно, що діти з демократичних родин у ситуаціях труднощів частіше прагнули самостійно знайти вирішення проблеми або зверталися по допомогу до дорослого без проявів вираженої тривожності чи агресії.

Отримані результати дозволяють стверджувати, що демократичний стиль сімейної взаємодії позитивно впливає на розвиток самостійності, відповідальності та здатності дитини конструктивно реагувати на складні ситуації.

Авторитарний тип сімейних стосунків було встановлено у 20 % досліджуваних родин. Для таких взаємин характерними є жорсткий контроль з боку батьків, високий рівень вимог, домінування дисципліни та недостатня увага до емоційних потреб дитини. У подібних сім'ях дорослі частіше орієнтуються на слухняність та безумовне виконання вимог, ніж на емоційну підтримку або врахування індивідуальних особливостей дошкільника.

У процесі аналізу результатів було встановлено, що батьки в авторитарних сім'ях частіше використовують заборони, контроль та жорсткі способи регуляції поведінки дитини. Взаємодія між членами родини нерідко має односторонній характер, де провідна роль належить дорослому, а думка дитини враховується недостатньо.

Під час спостереження було помітно, що дошкільники з авторитарних сімей частіше демонструють невпевненість у власних можливостях, страх помилки та підвищену тривожність. У ситуаціях труднощів вони значною мірою орієнтувалися на оцінку дорослого та потребували постійного схвалення своїх дій.

У деяких дітей також спостерігалися прояви імпульсивності, образливості або агресивних реакцій. Під час конфліктів з однолітками такі дошкільники частіше втрачали емоційну рівновагу, проявляли дратівливість або прагнули домінувати у взаємодії.

Отримані результати свідчать про те, що надмірний контроль та недостатній рівень емоційної підтримки можуть негативно впливати на формування емоційної стабільності дитини та ускладнювати розвиток конструктивних способів поведінки у ситуаціях труднощів.

Конфліктний тип сімейних стосунків було виявлено у 15 % досліджуваних родин. Для таких сімей характерними є нестабільність психологічного клімату, часті суперечки між членами родини, емоційна напруженість та непослідовність виховних впливів.

Під час дослідження було встановлено, що у конфліктних сім'ях діти нерідко перебувають у стані емоційного напруження, що негативно впливає на їхню поведінку та взаємодію з іншими людьми. У процесі спостереження було помітно, що дошкільники з подібних сімей частіше демонструють образливість, дратівливість, імпульсивність та труднощі у контролі власних емоцій.

У ситуаціях труднощів такі діти нерідко проявляли агресію, плач або прагнули уникнути виконання складних завдань. Під час взаємодії з однолітками у них частіше виникали конфлікти, а реакції на зауваження дорослих були більш емоційними та нестабільними.

Отримані результати дозволяють стверджувати, що конфліктний психологічний клімат сім'ї негативно впливає на емоційне благополуччя дошкільника та може ускладнювати формування адаптивних моделей поведінки.

Емоційно дистанційовані взаємини були встановлені у 5 % досліджуваних родин. Для таких сімей характерними є недостатній рівень емоційної близькості між членами родини, формальний характер спілкування та низька емоційна залученість батьків у життя дитини.

У процесі дослідження було помітно, що дошкільники з емоційно дистанційованих сімей демонструють замкнутість, невпевненість та труднощі у вираженні власних емоцій. Такі діти рідше зверталися по допомогу до дорослих, уникали активної взаємодії з однолітками та складніше переживали ситуації невдачі.

Під час спостереження також було встановлено, що у дітей з емоційно дистанційованих сімей частіше проявлялися ознаки внутрішньої напруженості,

пасивності та уникнення труднощів. У складних ситуаціях вони рідше намагалися знайти вирішення проблеми або звернутися по підтримку.

Подібні результати можуть свідчити про негативний вплив дефіциту емоційної підтримки та недостатнього психологічного контакту між батьками й дитиною на формування поведінки дошкільника.

Для більш наочного представлення результатів було побудовано рисунок 2.1.

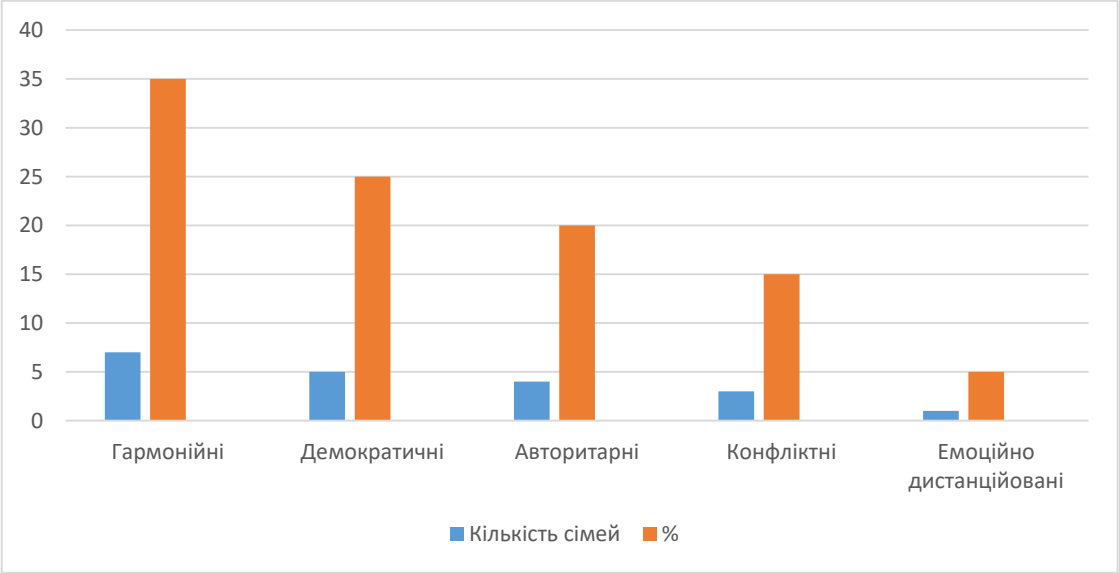

Рисунок 2.1 – Розподіл типів сімейних стосунків у досліджуваних родинах

Проведений аналіз результатів дослідження дозволяє зробити висновок, що переважна більшість досліджуваних родин характеризується сприятливими типами сімейних взаємин – гармонійними та демократичними. Саме такі сім'ї створюють найбільш позитивні умови для емоційного розвитку дошкільника, формування його соціальної активності, впевненості у собі та здатності конструктивно реагувати на труднощі.

Водночас наявність авторитарних, конфліктних та емоційно дистанційованих взаємин свідчить про існування сімейних факторів ризику, які можуть негативно впливати на психологічне благополуччя дитини, її емоційний стан та особливості поведінки у складних життєвих ситуаціях.

Отримані результати стали основою для подальшого дослідження копінг-стратегій дошкільників та встановлення взаємозв'язку між типами сімейних стосунків і способами поведінки дітей у ситуаціях труднощів.

Наступним етапом емпіричного дослідження стало вивчення копінг-стратегій дошкільників. Метою даного етапу було визначення особливостей поведінки дітей у ситуаціях труднощів, емоційного напруження, конфліктів або невдач, а також встановлення домінуючих способів реагування дошкільників на складні життєві ситуації.

Дослідження копінг-стратегій проводилося за допомогою комплексу методів, що включав спостереження, бесіду з дітьми та експертне оцінювання вихователів. Подібний підхід дозволив отримати більш об'єктивну інформацію щодо поведінкових реакцій дошкільників у природних умовах взаємодії.

У процесі дослідження особлива увага приділялася поведінці дітей у ситуаціях:

- труднощів у виконанні завдань;
- конфліктів з однолітками;
- заборон або обмежень;
- невдач;
- емоційного дискомфорту;
- необхідності самостійного прийняття рішення.

Під час спостереження оцінювалися особливості емоційного реагування дошкільників, здатність контролювати власну поведінку, готовність звертатися по допомогу та способи подолання труднощів.

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що серед дошкільників переважають проблемно-орієнтовані копінг-стратегії та пошук підтримки. Водночас частина дітей демонструвала емоційно-орієнтовані реакції, уникнення труднощів або агресивні форми поведінки.

Таблиця 2.3 – Результати дослідження копінг-стратегій дошкільників

Копінг-стратегії	Кількість дітей	%
Проблемно-орієнтовані	6	30
Пошук підтримки	5	25
Емоційно-орієнтовані	4	20
Уникнення	3	15
Агресивні реакції	2	10

Аналіз результатів показав, що 30 % дошкільників використовують проблемно-орієнтовані копінг-стратегії. Такі діти у ситуаціях труднощів прагнули самостійно знайти вирішення проблеми або активно включалися у взаємодію для подолання складної ситуації.

Під час спостереження було помітно, що дошкільники з проблемно-орієнтованими копінг-стратегіями демонстрували достатній рівень самоконтролю, наполегливість та готовність долати труднощі. У ситуаціях невдачі вони рідше відмовлялися від виконання завдання та частіше прагнули виправити помилку або звернутися по допомогу.

Такі діти активніше взаємодіяли з однолітками, проявляли ініціативність та краще контролювали власні емоції. Під час конфліктів вони частіше намагалися домовитися або знайти компромісне рішення.

Отримані результати свідчать про достатній рівень сформованості адаптивних способів поведінки у частини досліджуваних дошкільників.

Пошук підтримки як домінуючу копінг-стратегію було виявлено у 25 % дітей. У складних ситуаціях такі дошкільники зверталися по допомогу до дорослих, прагнули отримати емоційну підтримку або пораду щодо подальших дій.

Під час спостереження було встановлено, що діти з даною копінг-стратегією мають достатній рівень довіри до дорослих та позитивно реагують

на підтримку з боку батьків або вихователів. У ситуаціях труднощів вони рідше проявляли агресію або уникнення, а частіше прагнули взаємодії та спільного вирішення проблеми.

Подібна поведінка свідчить про позитивний досвід емоційної підтримки у сімейному середовищі та сформовану потребу у конструктивній взаємодії з дорослими.

Емоційно-орієнтовані копінг-стратегії було виявлено у 20 % дошкільників. Для таких дітей характерними є виражене емоційне реагування, плач, образливість, підвищена чутливість до невдач або надмірне переживання складних ситуацій.

У процесі спостереження було помітно, що діти з емоційно-орієнтованими копінг-стратегіями складніше контролюють власні емоції у ситуаціях труднощів. У разі невдачі вони частіше проявляли розгубленість, плач або потребували тривалого емоційного заспокоєння.

Такі дошкільники значною мірою залежали від емоційної підтримки дорослого та складніше переносили ситуації критики або зауважень. Отримані результати можуть свідчити про недостатню сформованість навичок емоційної саморегуляції.

Стратегії уникнення було встановлено у 15 % дітей. У складних ситуаціях такі дошкільники прагнули уникнути виконання завдання, відмовлялися від взаємодії або дистанціювалися від проблемної ситуації.

Під час дослідження було помітно, що діти зі стратегіями уникнення характеризуються невпевненістю у власних можливостях, страхом помилки та підвищеною тривожністю. У конфліктних ситуаціях вони частіше займали пасивну позицію та уникали активної взаємодії з однолітками.

Подібна поведінка може свідчити про недостатній рівень психологічної стійкості та труднощі у формуванні конструктивних способів подолання проблем.

Агресивні реакції було виявлено у 10 % дошкільників. У ситуаціях труднощів такі діти демонстрували дратівливість, імпульсивність, конфліктність або фізичні прояви агресії.

Під час спостереження було встановлено, що у разі невдачі або конфлікту з однолітками такі дошкільники швидко втрачали емоційну рівновагу, проявляли негативні емоції та складніше контролювали власну поведінку.

Отримані результати свідчать про те, що агресивні форми поведінки у дошкільників можуть бути пов’язані з труднощами емоційної саморегуляції та недостатньо сформованими конструктивними способами реагування на стресові ситуації.

Для більш наочного представлення результатів було побудовано рисунок 2.2.

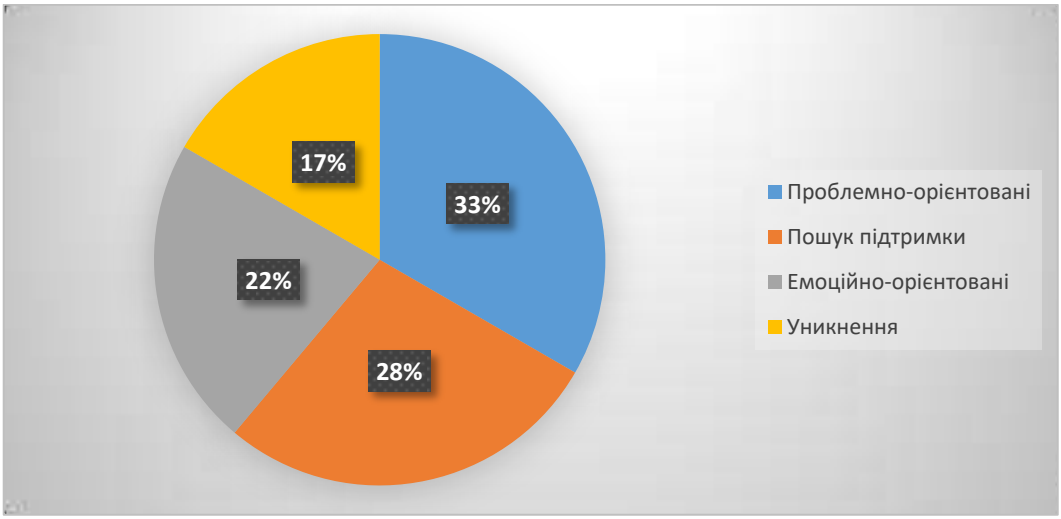

Рисунок 2.2 – Розподіл копінг-стратегій дошкільників

Проведений аналіз результатів дослідження дозволяє зробити висновок, що у більшості дошкільників переважають адаптивні копінг-стратегії – проблемно-орієнтована поведінка та пошук підтримки. Водночас частина дітей демонструє емоційно-орієнтовані реакції, уникнення труднощів або агресивні форми поведінки, що може бути пов’язано з особливостями сімейного середовища та характером взаємин між членами родини.

Отримані результати стали основою для подальшого аналізу взаємозв’язку між типами сімейних стосунків та копінг-стратегіями дошкільників.

2.3. Аналіз взаємозв’язку типів сімейних стосунків і копінг-стратегій дошкільників

Наступним етапом емпіричного дослідження стало встановлення взаємозв’язку між типами сімейних стосунків та копінг-стратегіями дошкільників. Основною метою даного етапу було визначення того, яким чином особливості сімейного середовища впливають на формування способів поведінки дитини у ситуаціях труднощів, емоційного напруження та конфліктів.

Актуальність даного аспекту дослідження зумовлена тим, що саме сім’я виступає провідним середовищем соціалізації дошкільника. У процесі взаємодії з батьками дитина засвоює моделі емоційного реагування, особливості подолання труднощів та способи взаємодії з іншими людьми. Характер сімейних взаємин безпосередньо впливає на рівень психологічної безпеки дитини, її емоційну стабільність та здатність адаптуватися до складних життєвих ситуацій.

Проведений аналіз результатів дослідження дозволив встановити, що між типами сімейних стосунків та копінг-стратегіями дошкільників існує тісний взаємозв’язок. Отримані результати свідчать про те, що гармонійні та демократичні взаємини у сім’ї сприяють формуванню адаптивних способів поведінки, тоді як авторитарні, конфліктні та емоційно дистанційовані взаємини пов’язані з неадаптивними формами реагування.

У процесі аналізу результатів було встановлено, що гармонійні сімейні стосунки позитивно корелюють із проблемно-орієнтованими копінг-стратегіями та пошуком підтримки. Діти з таких сімей частіше демонстрували здатність

конструктивно реагувати на труднощі, прагнули знайти вирішення проблемної ситуації та активно зверталися по допомогу до дорослих.

Під час спостереження було помітно, що дошкільники з гармонійних родин характеризуються більшою емоційною врівноваженістю, краще контролюють власні емоції та рідше демонструють агресивні або уникальні форми поведінки. У конфліктних ситуаціях вони частіше прагнули домовитися або звернутися по підтримку до дорослого.

Подібні результати свідчать про позитивний вплив емоційної підтримки, довірливих взаємин та стабільного психологічного клімату сім'ї на формування адаптивних копінг-стратегій дошкільників.

Демократичний тип сімейних стосунків також продемонстрував позитивний зв'язок із конструктивними формами поведінки. Діти з таких сімей частіше використовували проблемно-орієнтовані стратегії та пошук підтримки. У ситуаціях труднощів вони прагнули самостійно вирішувати проблему або зверталися по допомогу без проявів вираженої тривожності чи емоційної дезорганізації.

У процесі спостереження було встановлено, що дошкільники з демократичних сімей більш упевнені у власних можливостях, відкриті до спілкування та легше адаптуються до нових умов взаємодії. Вони рідше демонстрували агресивні реакції та краще контролювали власну поведінку у ситуаціях невдачі або конфлікту.

Отримані результати дозволяють стверджувати, що демократичний стиль сімейної взаємодії позитивно впливає на розвиток емоційної стабільності, відповідальності та навичок конструктивного подолання труднощів.

Натомість авторитарні сімейні взаємини виявили позитивний зв'язок з емоційно-орієнтованими копінг-стратегіями та агресивними реакціями. Діти з таких сімей у ситуаціях труднощів частіше демонстрували плач, образливість, тривожність або імпульсивну поведінку.

Під час спостереження було помітно, що дошкільники з авторитарних сімей значною мірою орієнтуються на оцінку дорослого та бояться зробити помилку. У складних ситуаціях вони нерідко втрачали емоційну рівновагу, проявляли невпевненість або агресію.

Отримані результати свідчать про те, що надмірний контроль, жорсткі вимоги та недостатній рівень емоційної підтримки можуть негативно впливати на формування адаптивних способів поведінки дитини.

Конфліктний тип сімейних стосунків також пов’язаний із неадаптивними копінг-стратегіями. У дітей з таких родин частіше спостерігалися емоційно-орієнтовані реакції, уникнення труднощів та агресивна поведінка.

У процесі дослідження було встановлено, що дошкільники з конфліктних сімей характеризуються підвищеною емоційною напруженістю, дратівливістю та труднощами у контролі власних емоцій. У ситуаціях труднощів вони частіше уникали виконання завдань або проявляли негативні емоційні реакції.

Під час взаємодії з однолітками такі діти нерідко вступали у конфлікти, гостро реагували на зауваження та складніше переживали ситуації невдачі.

Подібні результати свідчать про негативний вплив нестабільного психологічного клімату сім’ї на емоційний стан дошкільника та особливості його поведінки.

Особливо виражений взаємозв’язок було встановлено між емоційно дистанційованими сімейними стосунками та стратегіями уникнення. Діти з таких сімей частіше демонстрували замкнутість, невпевненість та небажання звертатися по допомогу до дорослих.

У процесі спостереження було помітно, що дошкільники з емоційно дистанційованих сімей менш активно взаємодіють з однолітками, уникають участі у спільній діяльності та складніше переживають ситуації невдачі.

Подібні результати можуть свідчити про недостатній рівень емоційної підтримки та дефіцит довірливих взаємин між батьками та дитиною.

Для більш детального аналізу взаємозв'язку між типами сімейних стосунків та копінг-стратегіями було проведено кореляційний аналіз результатів дослідження.

Таблиця 2.4 – Взаємозв'язок типів сімейних стосунків та копінг-стратегій дошкільників

Тип сімейних стосунків	Домінуючі копінг-стратегії	Кореляційний зв'язок (r)
Гармонійні	проблемно-орієнтовані	+0,68
Гармонійні	пошук підтримки	+0,57
Демократичні	проблемно-орієнтовані	+0,59
Авторитарні	емоційно-орієнтовані	+0,61
Авторитарні	агресивні реакції	+0,49
Конфліктні	уникнення	+0,56
Конфліктні	агресивні реакції	+0,51
Емоційно дистанційовані	уникнення	+0,72

Аналіз результатів кореляційного дослідження підтвердив, що гармонійні та демократичні сімейні взаємини сприяють формуванню адаптивних копінг-стратегій у дошкільників. Водночас авторитарні, конфліктні та емоційно дистанційовані сімейні стосунки пов'язані з емоційно-орієнтованими, агресивними та уникальними формами поведінки.

Отже, результати емпіричного дослідження підтверджують наявність взаємозв'язку між типами сімейних стосунків і копінг-стратегіями дошкільників. Гармонійний психологічний клімат сім'ї, емоційна підтримка та конструктивна взаємодія між членами родини позитивно впливають на формування адаптивних способів поведінки дитини у ситуаціях труднощів. Натомість конфліктність, жорсткий контроль або емоційна дистанція у сімейних взаєминах можуть негативно впливати на емоційний стан дошкільника та сприяти формуванню неадаптивних копінг-стратегій.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного теоретичного та емпіричного дослідження проблеми взаємозв'язку типів сімейних стосунків з особливостями копінг-стратегій дітей дошкільного віку було досягнуто поставленої мети та вирішено основні завдання роботи.

Аналіз наукових джерел із проблеми дослідження дозволив встановити, що сім'я виступає провідним соціальним інститутом і ключовим середовищем розвитку особистості дитини. Саме у межах сімейних взаємин відбувається первинна соціалізація, формуються базові емоційні зв'язки, закладаються моральні цінності, моделі поведінки та способи реагування на життєві труднощі. Доведено, що сімейні стосунки мають багатовимірний характер і включають емоційний, комунікативний, поведінковий та ціннісний компоненти, які у сукупності визначають психологічний клімат родини та умови розвитку дитини.

У ході теоретичного аналізу було з'ясовано, що найбільш сприятливими для розвитку дитини є гармонійні та демократичні типи сімейних стосунків, які поєднують емоційну підтримку з адекватною вимогливістю. Такі взаємини сприяють формуванню у дошкільника впевненості у собі, емоційної стабільності, соціальної компетентності та здатності до саморегуляції. Водночас авторитарні, конфліктні або емоційно дистанційовані сімейні стосунки можуть негативно впливати на психічний розвиток дитини, формуючи тривожність, агресивність, залежність або уникнення складних ситуацій.

Теоретичне дослідження також дозволило визначити сутність копінг-стратегій як системи поведінкових, емоційних і когнітивних способів подолання труднощів. Встановлено, що у дошкільному віці копінг-поведінка має переважно ситуативний характер і значною мірою залежить від рівня розвитку

емоційної регуляції, мислення, мовлення, соціального досвіду та впливу дорослого. Найбільш поширеними для цього віку є емоційно-орієнтовані стратегії, звернення по допомогу, уникнення та ігрове відреагування.

Особливу увагу у роботі було приділено ролі сімейного середовища у формуванні копінг-стратегій. Теоретичний аналіз показав, що саме в родині дитина засвоює первинні моделі реагування на труднощі через механізми наслідування, емоційної взаємодії та соціального навчання. Таким чином, сімейні стосунки виступають визначальним чинником формування адаптивної або неадаптивної копінг-поведінки.

У процесі емпіричного дослідження було використано комплекс психодіагностичних методів, що включали анкетування батьків, спостереження за дітьми, бесіду та експертне оцінювання. Це дозволило отримати об’єктивну та багатогранну інформацію про типи сімейних стосунків і особливості копінг-стратегій дошкільників.

Результати дослідження показали, що у вибірці представлені різні типи сімейних стосунків, серед яких домінують гармонійні, однак значна частина дітей виховується в умовах авторитарного або емоційно дистанційованого середовища. Встановлено, що у структурі копінг-поведінки дошкільників переважають емоційно-орієнтовані стратегії, а також стратегії уникнення, що свідчить про вікові особливості розвитку саморегуляції.

Порівняльний та кореляційний аналіз дозволив встановити наявність статистично значущих взаємозв’язків між типами сімейних стосунків і копінг-стратегіями дітей. Зокрема, гармонійні сімейні взаємини позитивно пов’язані з формуванням адаптивних, проблемно-орієнтованих стратегій, тоді як авторитарні та емоційно дистанційовані взаємини сприяють формуванню неадаптивних форм поведінки, зокрема уникнення та агресивних реакцій.

Таким чином, результати дослідження підтвердили висунуту гіпотезу про існування взаємозв’язку між типами сімейних стосунків і особливостями

копінг-стратегій дітей дошкільного віку. Встановлено, що характер сімейної взаємодії безпосередньо впливає на формування емоційної сфери дитини, її самооцінки, соціальної компетентності та способів подолання труднощів.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання отриманих результатів у діяльності практичних психологів, педагогів і батьків з метою оптимізації сімейного виховання та розвитку адаптивних копінг-стратегій у дітей дошкільного віку. Результати дослідження можуть бути використані для розробки корекційно-розвивальних програм, спрямованих на формування ефективних способів подолання труднощів і підвищення психологічного благополуччя дітей.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці та апробації спеціальних психолого-педагогічних програм, спрямованих на формування адаптивних копінг-стратегій у дітей, а також у поглибленому вивченні впливу різних соціальних чинників на розвиток копінг-поведінки в різні вікові періоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Особистість у сучасному освітньому просторі : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2020. 312 с.

2. Москаленко В. В. Соціальна психологія особистості : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 688 с.

3. Максименко С. Д. Я – загальна психологія : навч. посіб. Київ, 2021. 387 с.

4. Яценко Т. С. Практична психологія : навч. посіб. Київ : Либідь, 2020. 256 с.

5. Піроженко Т. О. Регулююча дія ціннісних орієнтацій у житті дитини : монографія. Київ, 2020.

6. Поліщук В. М. Психологія сім'ї : підручник. Суми : Університетська книга, 2021. 248 с.

7. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2021. 360 с.

8. Компанець Н. М. Розвиток та формування емоційно-вольової сфери у дітей дошкільного віку : наук.-метод. посіб. Київ, 2023. 42 с.

9. Ткачук І. І. Технології психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах : навч.-метод. посіб. Київ, 2021. 51 с.

10. Бевз Г. М., Каніболоцька М. С. Психологічні ресурси взаємодії школи, сім'ї, громади : практ. посіб. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. 106 с.

11. Торба Н. Г. Психологія батьківства та його психологічний супровід : робоча програма навчальної дисципліни. Біла Церква, 2024.

12. Торба Н. Г. Психологія батьківства та його психологічний супровід : силабус навчальної дисципліни. Біла Церква, 2024.

13. Бевз Г. М., Дзюбенко О. А. Підвищення ролі сім'ї як стейкхолдера освіти : практ. посіб. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2024. 194 с.

14. Українська сім'я в міжкультурних та трансдисциплінарних вимірах сучасності : зб. наук. праць наук.-практ. конф. (м. Київ, 10–11 квітня 2024 р.). Київ, 2024.

15. Скнар О. М. Тренінг гармонізації сімейної взаємодії як чинника розвитку громадянської компетентності дитини. Київ, 2022.

16. Гальченко В. М. Вплив сім'ї на розвиток творчого потенціалу дошкільників. Київ, 2024.

17. Федорчук О. І. Сім'я як чинник майбутньої успішної адаптації дитини до умов шкільного життя / у кн. : Дошкільник: крок у шкільне життя. Київ, 2023. С. 110–131.

18. Поліщук В. М. Сім'я як соціальний інститут довготривалих суспільно-економічних трансформацій / у кн.: Психологія сім'ї; за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. С. 10–15.

19. Поліщук В. М. Сім'я в соціальному календарному вимірі «минуле – нинішнє – майбутнє» / у кн.: Психологія сім'ї; за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. С. 16–21.

20. Поліщук В. М. Глобалізація суспільних відносин в освітньому просторі і повсякденні сімейні взаємини / у кн. : Психологія сім'ї; за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. С. 22–27.

21. Поліщук В. М. Вікові кризи і прогнозування перспектив індивідуального сімейного життя / у кн.: Психологія сім'ї; за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. С. 28–35.

22. Поліщук В. М. Діти і батьки: «дитячі детермінанти» у ставленні та розумінні своїх батьків / у кн.: Психологія сім'ї; за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. С. 48–57.

23. Поліщук В. М. Батьки і діти: «батьківські детермінанти» в ставленні та розумінні своїх дітей / у кн.: Психологія сім'ї; за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. С. 58–74.

24. Поліщук В. М. Соціально-психологічна сутність сім'ї: типи, тенденції розвитку / у кн.: Психологія сім'ї; за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. С. 103–108.

25. Поліщук В. М. Традиційні функції сім'ї як консервативна основа її стабільної життєдіяльності / у кн.: Психологія сім'ї; за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. С. 109–117.

26. Поліщук В. М. Подружнє спілкування: базові прояви та закономірності / у кн.: Психологія сім'ї; за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. С. 120–135.

27. Поліщук В. М. Азбука батьківського спілкування / у кн.: Психологія сім'ї; за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. С. 151–160.

28. Поліщук В. М. Конфлікти батьків і дітей / у кн.: Психологія сім'ї; за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. С. 186–192.

29. Поліщук В. М. Профілактика подружніх конфліктів / у кн.: Психологія сім'ї; за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. С. 193–201.

30. Піроженко Т. О., Соловйова Л. І., Карабаєва І. І., Гурковська Т. Л., Федорчук О. І. Психологічна стійкість дитини дошкільного віку: визначення та підтримка розвитку : підручник. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025. 162 с.

31. Піроженко Т. О., Соловйова Л. І., Карабаєва І. І., Гурковська Т. Л., Федорчук О. І. Особливості психологічної стійкості дітей старшого дошкільного віку : навч. посіб. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025. 153 с.

32. Піроженко Т. О., Соловйова Л. І., Карабаєва І. І., Гурковська Т. Л., Федорчук О. І. Психологічна стійкість дитини старшого дошкільного віку: діагностичний інструментарій : навч.-метод. посіб. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025. 122 с.

33. Компанець Н. М. Розвиток та формування емоційно-вольової сфери у дітей дошкільного віку : наук.-метод. посіб. Київ, 2023. 42 с.

34. Піроженко Т. О., Карабаєва І. І., Соловйова Л. І., Токарєва Л. Д., Федорчук О. І., Хартман О. Ю. Дошкільник: крок у шкільне життя : навч.-метод. посіб. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 149 с.

35. Піроженко Т. О., Карабаєва І. І., Соловйова Л. І., Хартман О. Ю. Готовність дитини старшого дошкільного віку до навчання в умовах реформування української школи : препринт. Київ, 2023.

36. Піроженко Т. О., Карабаєва І. І., Соловйова Л. І., Хартман О. Ю. Апробація комплексу діагностичних завдань для вивчення актуального стану розвитку дитини старшого дошкільного віку. Київ, 2023.

37. Чекстере О. Ю. Зміст дитячих страхів та копінг-стратегій в умовах війни. Київ, 2023.

38. Пророк Н. В. Психологічна допомога дітям в умовах воєнного стану : довідник вихователя і вчителя. Київ, 2022. 155 с.

39. Чекстере О. Ю., Пророк Н. В., Гнатюк О. В. Вплив дитячо-батьківських відносин на життєстійкість молодших школярів. Київ, 2025.

40. Бондарук Ю. С. Проблема психологічної безпеки особистості дитини. Київ, 2022.

41. Піроженко Т. О., Карабаєва І. І., Соловйова Л. І., Токарєва Л. Д., Федорчук О. І., Хартман О. Ю. Загальний науковий підхід до проблеми готовності дитини старшого дошкільного віку до шкільного життя / у кн.: Дошкільник: крок у шкільне життя. Київ, 2023. С. 7–22.

42. Піроженко Т. О., Карабаєва І. І., Соловйова Л. І., Токарєва Л. Д., Федорчук О. І., Хартман О. Ю. Крок дитини у шкільне життя: методичні рекомендації щодо розвитку та підтримки вікових досягнень / у кн.: Дошкільник: крок у шкільне життя. Київ, 2023. С. 62–83.

43. Піроженко Т. О., Хартман О. Ю. Парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом». Київ, 2025.

44. Піроженко Т. О., Соловйова Л. І., Карабаєва І. І., Гурковська Т. Л., Федорчук О. І. Емоційно-ціннісні досягнення дитини, які сприяють її психологічній стійкості / у кн.: Психологічна стійкість дитини дошкільного віку. Київ, 2025. С. 29–48.

45. Піроженко Т. О., Соловйова Л. І., Карабаєва І. І., Гурковська Т. Л., Федорчук О. І. Знання, що оберігають та сприяють психологічній стійкості дитини / у кн.: Психологічна стійкість дитини дошкільного віку. Київ, 2025. С. 49–57.

46. Піроженко Т. О., Соловйова Л. І., Карабаєва І. І., Гурковська Т. Л., Федорчук О. І. Навички регуляції поведінки та діяльності, що сприяють психологічній стійкості дитини / у кн.: Психологічна стійкість дитини дошкільного віку. Київ, 2025. С. 58–72.

47. Піроженко Т. О., Соловйова Л. І., Карабаєва І. І., Гурковська Т. Л., Федорчук О. І. Психологічна стійкість у ланцюжку інших особистісних якостей: суголосність та взаємовплив / у кн.: Психологічна стійкість дитини дошкільного віку. Київ, 2025. С. 73–90.

48. Піроженко Т. О., Соловйова Л. І., Карабаєва І. І., Гурковська Т. Л., Федорчук О. І. Педагогічна діяльність дорослих як фактор впливу на становлення психологічної стійкості дитини / у кн.: Психологічна стійкість дитини дошкільного віку. Київ, 2025. С. 91–111.

49. Піроженко Т. О., Соловйова Л. І., Карабаєва І. І., Гурковська Т. Л., Федорчук О. І. Плекаємо психологічну стійкість дитини у родинному колі / у кн.: Психологічна стійкість дитини дошкільного віку. Київ, 2025. С. 112–127.

50. Омельченко І. М. Психологічні основи діагностики соціального інтелекту у дітей дошкільного віку : навч.-метод. посіб. Київ, 2023.

51. Бех І. Д. Особистість у виховному просторі розвитку дитини. Київ : Академвидав, 2020. 312 с.

52. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2021. 384 с.

53. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 400 с.

54. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2021. 448 с.

55. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Каравела, 2021. 400 с.

56. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості : монографія. Київ : Каравела, 2022. 372 с.

57. Максименко С. Д. Загальна психологія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 528 с.

58. Климчук В. О. Психодіагностика : навч. посіб. Київ : Ніка-Центр, 2021. 304 с.

59. Кокун О. М. Психологія професійної діяльності : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 384 с.

60. Литвиненко С. М. Психологія розвитку дитини : сучасні підходи. Київ : Академвидав, 2022. 320 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Типи сімейних стосунків» (адаптована версія)

Інструкція: «Нижче наведені твердження, що описують різні аспекти сімейних взаємин. Оцініть, наскільки кожне твердження відповідає Вашій сім'ї, використовуючи шкалу від 1 до 5.»

Шкала відповідей:

1 – зовсім не відповідає

2 – скоріше не відповідає\

3 – частково відповідає

4 – переважно відповідає

5 – повністю відповідає

Реєстраційний бланк

П.І.Б. _____

Дата _____ Вік дитини _____

№	Твердження	1	2	3	4	5
1	У нашій сім'ї панує довіра					
2	Ми підтримуємо дитину у складних ситуаціях					
3	Дитина може вільно висловлювати свої думки					
4	У сім'ї часто виникають конфлікти					
5	Батьки суворо контролюють дитину					
6	Ми враховуємо думку дитини					
7	У сім'ї теплі емоційні стосунки					
8	Дитина боїться покарання					
9	У родині є взаємопідтримка					
10	Часто виникає напруженість					

Інтерпретація результатів:

Бал	**Тип сімейних стосунків**
10–20	відчужений
21–30	напружений
31–40	змішаний
41–50	гармонійний

Додаток Б

Протокол спостереження за копінг-поведінкою дошкільника

Інструкція: Спостерігайте за дитиною у природних умовах та фіксуйте поведінкові реакції.

Реєстраційний бланк

П.І.Б. _____

Вік _____

Дата _____

Ситуація	Поведінка	Тип копінгу
Конфлікт		
Невдача		
Заборона		
Стрес		

Типи копінг-реакцій:

- проблемно-орієнтована
- емоційна
- уникнення
- агресивна
- регресивна

Додаток В

Методика бесіди з дітьми

«Як я поводжусь, коли мені важко»

Мета методики: виявлення особливостей копінг-стратегій дошкільників, їхніх уявлень про способи подолання труднощів та ролі дорослого у цих процесах.

Інструкція для дитини; «Я задам тобі кілька запитань. Просто скажи, як ти зазвичай поводишся. Тут немає правильних чи неправильних відповідей.»

Умови проведення

індивідуально

у спокійній обстановці

тривалість: 10–15 хв

прості, зрозумілі формулювання

Реєстраційний бланк

П.І.Б. _____

Вік _____

Дата _____

Запитання бесіди

Що ти робиш, коли тобі сумно?

Що ти робиш, якщо тебе образили?

Що ти робиш, коли щось не виходить?

До кого ти звертаєшся, коли тобі важко?

Що допомагає тобі заспокоїтися?

Що ти робиш, коли боїшся?

Форма фіксації відповідей

№	Запитання	Відповідь	Тип копінгу
1	Сум		
2	Образа		
3	Невдача		
4	Допомога		
5	Саморегуляція		
6	Страх		

Типи копінг-стратегій:

- **Проблемно-орієнтовані** – активне вирішення ситуації
- **Емоційні** – вираження почуттів (плач, скарги)
- **Уникнення** – відхід від ситуації
- **Агресивні** – негативні реакції

Інтерпретація:

- переважання проблемного копінгу → адаптивна поведінка
- емоційного → потреба в підтримці
- уникнення → труднощі самостійності
- агресивного → слабка саморегуляція